

BRIGADA U POHODU GRUPE PROLETERSKIH BRIGADA U BOSANSKU KRAJINU

*Nastupanje od Zelengore do komunikacije
Sarajevo — Mostar*

Sredinom juna 1942. godine na tromeđi Bosne, Crne Gore i Hercegovine prikupilo se oko 6.000 boraca, od kojih je oko 4.000, organizovanih u četiri proleterske brigade — 1, 2, 3. i 4. bilo predviđeno da izvrše pokret ka zapadu, a ostali da se zadrže na prostorijski Zelengore. Ova grupa brigada, pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, imala je od naoružanja oko 3.000 pušaka, 175 automatskih oružja (puškomitraljeza i mitraljeza), 15 lakih i srednjih minobacača, 1 brdski top 65 mm i jedan »pito«, — sa relativno malo municije. Sa najviše automatskog oružja raspolagala je 1. proleterska brigada — 57 puškomitraljeza i mitraljeza, koja je istovremeno imala i 1 brdski i top »pito«, zatim 2. proleterska brigada — 49 puškomitraljeza i mitraljeza, 4. proleterska brigada — 46 puškomitraljeza i mitraljeza, a najmanje je imala 3. proleterska brigada — ukupno 21 mitraljez i puškomitraljez. S obzirom na to što su četničke snage, uz pomoć okupatora, u ovoj situaciji preovladale, doneta je odluka da se sa ovom grupom brigada napusti prostorijski Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine. Pri tome svako vraćanje nazad, na bilo koju od navedenih prostorijski, dovelo bi naše jedinice u veoma nepovoljnu situaciju. Za dejstvo ove grupe postojala su tri pravca — Srbija, istočna Bosna ili zapadna Bosna. Posle svestrane analize vojno-političke situacije doneta je odluka da se krene za zapadnu Bosnu.

Nekoliko dana predaha u rejonu s. Grandića, jedinice 3. proleterske, kao i ostalih brigada, iskoristile su za sre-

đivanje i politički rad. Prvoj konferenciji partijske organizacije brigade, održanoj 16. juna u Grandićima, prisustvovao je, u ime Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ Sreten Zujović. Referat o političkoj situaciji u zemlji i svetu i o stanju i zadacima brigade podneo je politički komesar Velimir Jakić. Isto tako održani su i sastanci partijskih ćelija i organizacija SKOJ-a kojima su prisustvovali i neki članovi Centralnog komiteta. Sem toga, na konferencijama komandnog kadra raspravljalo se o merama za što uspješnije izvršavanje marša. Jednom reči, taj predah od nekoliko dana korišćen je za organizaciono i vojničko učvršćivanje brigade.

U toku 20. juna kod s. Vrbniče organizovano je u Vrhovnom štabu savetovanje sa štabovima 1, 2, 3. i 4. brigade. Tu su, pored situacije, štabovima brigada izloženi odluka o pokretu ove grupe brigada za zapadnu Bosnu, kao i konkretni zadaci brigada u toku marša kroz Zelenogoru i za vreme prelaska komunikacije Foče — Kalinovik. Data su i uputstva za pripreme marša koji je trebalo da počne kroz tri do četiri dana. Istog dana, Vrhovni štab je izdao i pismeno naređenje štabovima brigada. S obzirom na to što su se brigade nalazile na neoslobođenoj teritoriji, kretanje je moralo biti što tajnije, radi čega je za vreme logorovanja i pokreta trebalo preduzeti sve mere predostrožnosti. Naređeno je da pokreti budu uglavnom noću u najvećem redu i tišini, da se za vreme pokreta i odmora ne lože vatre bez odobrenja više komande; da se komandiri i komandanti brinu o vezi između jedinica, izbegavajući svako glasno dozivanje, signalizaciju i slično. Sva stoka i komora treba od 5 sati izjutra do 7 sati naveče da bude sklonjena po šumama. U slučaju da se za vreme pokreta iznenada pojave neprijateljski avioni, a nema vremena za sklanjanje, svaki da ostane mirno na svom mestu i da se na neki način kamuflira. Isto tako naređeno je da se u toku pokreta ili logorovanja na teritoriji kroz koju ćemo prolaziti ne upropašćuju usevi i seljacima ne nanosi šteta. Rekviziciju i konfiskaciju mogu da vrše samo organi koje odredi Vrhovni štab, a nikako pojedine jedinice. Skrenuta je pažnja da se prema stanovništvu postupa što bolje, u duhu linije naše Partije i naših svetlih partizanskih tradicija; ne dozvoljavati ni naj-

manji ispad pojedinaca. U tom smislu svi štabovi su izdali naređenja i uputstva, podvlačeći da će svaki prekršaj biti najstrože kažnjen.⁹

S obzirom na to što neprijatelj ni sa jednog pravca nije preduzimao ozbiljnije napade na ovu Udarnu grupu Vrhovnog štaba, brigade su imale vremena da se pripreme za pokret, da rukovodstvo i ljudstvo upoznaju zadatke i reše sva taktičko-tehnička pitanja u vezi sa ovim maršem.

Zapovest Vrhovnog štaba od 22. juna 1942. godine, za pokret proleterskih brigada, pored ostalog sadrži:

»1. Prva brigada prikupiće se do pred mrak 23. tek. meseca oko kote 1227 i jugoistočno od ove kote (ovo mesto nalazi se oko 2 km južno od sela Jelašca). Obezbeđujuće delove isturati na Veliki Rat i Kačuni Šumi oko kote 1405.

Pre dolaska glavnine na naznačenu prostoriju potrebno je ranije uputiti pojedine čete da rasteraju četničke zasede na tom pravcu i obezbede izbijanje i razmeštaj glavnine.

Pravac kretanja do navedene prostorije izvidati. Izgleda da bi bio najbolji pravac kretanja: Zamršten, Videž, Konjske Vode, Ošlji Do, s. Jelašce. Blagovremeno pronaći putovode.

2. Treća brigada prikupiće se pozadi, južno od Prve brigade na prostoriji oko kote 1151.

Dolazak na ovu prostoriju pravcem: Grandići, Vrbnica, Balinovac, Videž, Konjske Vode, Ošlji Do. Dužina marša oko 9 časova, pa prema tome podesiti čas polaska.

Po dolasku na prostoriju oko kote 1151 potrebna su manja obezbeđenja u pravcu s. Jelašca preko kote 1221.

3. Druga brigada prikupiće se do mraka 23. ov. meseca oko kote 1167 (1,5 km zapadno od s. Borja). Obezbeđenja isturati: jednu četku ka koti 1132, manji deo, do jednog voda, na Đurovo Brdo, a jednu četku na kotu 1090 — kosa istočno od sela Jelašca.

Pravac dolaska na ovu prostoriju: Vrbnica — Balinovac — Lug — kota 1313 — Konjske Vode — Ošlji Do — Mahačka Česma — kota 1209 — kota 1137 — kota 1167. Dužina marša oko 8 časova, prema čemu podesiti i čas polaska.

Istim pravcem, a pozadi Druge brigade kretaće se naš štab. Brigada će za naznačeni pravac kretanja uputiti do 7 časova 23 tekućeg meseca dve putovode u štab.

¹⁰ Zbornik II/4, dok. 189.

4. Četvrta brigada prikupiće se pozadi, južno, od Druge brigade i to oko kote 1137 do samog puta. Pravac kretanja: Ljubinja — Mrčin Kolibe — Jezero — Lug — Konjske Vode — Ošlji Do — Mahačka Česma — kota 1209 — kota 1137. Imati u vidu da na karti nije naznačen put od Luga do Konjskih Voda, prema tome, ovaj deo puta treba izvideti. Ako na tom delu nema prolaza, onda pokret izvršiti preko Videža .. »¹⁰

Sa uže prostorije prikupljanja Ljubina, Vrbnica, Grandići i Zamršten — trebalo je da brigade u toku jednodnevnog marša stignu na prostoriju oko 5 km istočno od Kalinovika. Pri tome je pokret imao da se izvrši u dve kolone: desna: 2. brigada, štab i 4. proleterska brigada, i leva: 1. i 3. proleterska brigada. Po izbijanju na određenu prostoriju, desna kolona razmešta se južno od sela Borje, isturajući obezbeđenja ka Kalinoviku i Foči i presecajući time komunikaciju Foča — Kalinovic, dok je leva imala da izbije na prostoriju južno od sela Jelašca, obezbeđujući se takođe sa zapada i prema Kalinoviku. Za drugi dan predviđeno je da se jedinice zadrže na toj prostoriji, radi prikupljanja detaljnijih podataka o neprijatelju, kao i radi eventualnog likvidiranja četničkih posada u selima Jelašac i Borje i snabdevaju hranom za dalji pokret. Dalje je bilo predviđeno da se u noći između drugog i trećeg dana marša pređe komunikacija — jednom kolonom istočno, a drugom zapadno od Kalinovika, s tim da se sutradan obe kolone sastanu na prostoriji zapadno od Kalinovika. Zatim su imale da produže jednom stazom severozapadno od Kalinovika do prostorije Čemernica, Tušila, Sirovica šuma — između Treskavice i Visočice. U zapovesti je navedeno malo podataka o neprijatelju. Naznačena je jačina garnizona u Kalinoviku, zatim da je stanovništvo jugoistočno od Visočice na prostoriji Odžaka neprijateljski raspoloženo prema našim snagama, dok se za stanovništvo po selima između Treskavice i Bjelašnice (Rakitnica, Lukovac i Umijani) pretpostavljalo da neće davati otpora.

Međutim, istog dana kada je izdata zapovest, Vrhovni štab je obavestio štabove brigada da će pokret »otpočeti 24, a ne 23. kako je bilo predviđeno«. U vezi s tim i svi dalji postupci pomereni su za jedan dan. Manje je-

¹⁰ Zbornik II/4, dok. 189.

dinice za obezbeđenje prostorije na kojoj treba da se brigade prikupe posle prvog dana marša, upućene su blagovremeno.

Vrhovni štab je težio da sa Udarnom grupom brigada stigne do prvog važnijeg cilja, komunikacije Sarajevo — Mostar, bez ozbiljnijih sukoba sa neprijateljem, kako ne bi otkrio naše namere, a pored ostalog, i da bi se izbeglo opterećenje novim ranjenicima, što bi samo otežavalo manevarsku sposobnost jedinica i usporavalo pokret.

U to vreme, jedinice 3. proleterske brigade su se prvi put od svog formiranja prikupile na jednoj prostoriji — u rejonu s. Grandić. Kao što je izneto, ova brigada je formirana u vrlo delikatnim okolnostima u toku pokreta, za vreme držanja položaja i izvođenja borbenih dejstava. Naime, njena glavovina je odmah dobila vrlo značajan zadatak na prostoriji Pive, ali je u toku njegovog izvršenja bila dovedena u nepovoljnu taktičku situaciju, tako da su njeni delovi morali da odstupe preko Pive pod veoma nepovoljnim uslovima — čitav jedan vod je bio odsečen od jedinog mogućnog pravca odstupanja. Uz to je, u toku povlačenja sa teritorije Sandžaka, bilo i osipanja iz bataljona teritorijalnih jedinica, a neke manje jedinice su se potpuno raspale. Taj proces osipanja bio je intenzivniji u periodu kad su teritorijalne jedinice napuštale svoj srez, dok je kasnije, ukoliko se više udaljavalo od svog područja, takvih pojava bilo relativno manje. Istina, i po izbijanju na tromeđu Bosne, Crne Gore i Sandžaka bilo je još manjih grupica ili pojedinaca koji su svojevremeno napuštali jedinice i vraćali se u Sandžak, ali posle dolaska u rejon Grandića, to je prestalo. Sada su jedinice mogle da se u formacijskom i vojno-političkom pogledu normalnije učvršćuju. Svakako da se ovde moraju imati u vidu i veoma nepovoljne okolnosti koje su pratile sandžačke jedinice kako u toku povlačenja iz Sandžaka, tako i prilikom prikupljanja, reorganizacije i formiranja u brigadu. Očigledno je da bi se sa teritorije Sandžaka izvukao veći broj boraca, a brojno stanje brigade po formiranju bilo veće, da je situacija bila povoljnija.

I slaba ishrana u toku boravka u rejonu Grandića negativno se odrazila na raspoloženje ljudstva, i to ne samo

u sandžačkim jedinicama, već i drugim koncentrisanim na ovoj relativno uskoj i siromašnoj prostoriji.

Ujutro 24. juna 3. proleterska brigada je krenula iz šireg rejona Grandića ka Kalinoviku. Maršovala je iza 1. proleterske brigade u koloni dugoj preko 3 km, računajući i odstojanja između boraca i tovarne stoke. Tako je dužina cele leve kolone iznosila preko 6 km, a približno isto toliko i desne. Marš je vodio preko Vrbniče i Konjskih voda ka Ošljem dolu. U toku marša dat je jedan veći odmor. Ali, i pored vrlo lepog sunčanog vremena, gladni borci nisu bili posebno raspoloženi. Naime, na marš se krenulo bez ikakve rezervne hrane, a potpuniji obrok mogao se očekivati tek po dolasku u rejon Kalinovika. Mnogi borci su brali i jeli sremušu, kuvali razne trave i pekli korenje.

Pred mrak 1. i 3. brigada su izbile na prostoriju predviđenu za prvi dan marša, a istovremeno je i desna kolona stigla u širi rejon sela Borja. U toku pokreta 1. proleterska brigada koja je maršovala na čelu, uspela je da posle kraćeg puškaranja brzo protera manje grupe četnika i nešto žandarma koji su odstupili ka Kalinoviku. Najveći broj četnika povukao se i posakrivao u šumi. Kada je 1. brigada izbila pred selo Jelašac, komandant brigade je izašao na pregovore sa četnicima koji su bili voljni da propuste naše jedinice u selo, ali su se tome usprotivili žandarmi koji su bili poslani iz Kalinovika. U dva časa izvršen je napad i posle svega 5 minuta četnici su pobjegli, a sa njima i ono malo žandarma. Tom prilikom konfiskovana je imovina svih petokolonaša.

Noć 24/25. juna i sutrašnji dan jedinice su provele na dostignutoj prostoriji. Bila je organizovana ishrana za taj dan, a pripremljeno je i nešto rezerve za dalji marš. Rekvirirana je hrana, posebno stoka odbeglih četnika. Ovo obezbeđenje hranom bilo je veoma značajno, jer je promenjena odluka o daljoj marš-ruti. Naime, 25. juna Vrhovni štab je doneo odluku da se dalji marš ne vrši predviđenim pravcem, preko Vrhovine, Godojevića i dalje preko Treskavice i Visočice, već da brigade krenu pre-

ko Gvoznog polja i Treskavice, kako bi se izbegla naseljena mesta i eventualne usputne borbe koje bi samo usporavale pokret jedinica i izlagale ih gubicima.

Prema izmenjenoj marš-ruti, trebalo je u toku noći zaobići Kalinovik sa istočne i zapadne strane, zatim produžiti marš ka Gvoznom polju i tako se dohvatiti planine Treskavice. Treća proleterska brigada krenula je na marš 25. juna u 21 čas preko sela Mandića, prešla komunikaciju na oko 2 km i zapadno od Kalinovika i izbila u selo Mehovinu, a zatim je preko Premilovog brda nastavila u pravcu Ilijinog brda. Dok se kretalo tom deonicom već je bilo svanulo, pa je neprijatelj od Kalinovika otvorio vatru na delove 3. proleterske brigade i smrtno ranio jednog borca. Međutim, čim je brdski top ispalio nekoliko granata, neprijatelj se više nije javljao. Pokret je produžen u toku dana preko Ilijinog brda stazom koja vodi za Gvožno polje. Ova marš-ruta od oko 24 km pređena je za 12 časova (prosečno 2 km na čas). Krećući se pred 3. brigadom 1. proleterska je već bila stigla na određenu prostoriju. Ona je ostavila jedan bataljon na Premilovom brdu, da bi prihvatio bataljon 4. proleterske brigade koji je odneo hranu zbegu i bolnici na Zelengori, kao i bataljon 1. proleterske ranije ostavljen u rejonu Ošljeg dola i Velikog rata.

I desna kolona se, posle prelaska komunikacije Kalinovik — Foča, prebacila, kod sela Šivolja, preko komunikacije Kalinovik — Dobro Polje, a zatim je nastavila pokret pored sela Ručnika i Kovač-brda i izbila u rejon Gvoznog polja. U toku ovog dana nije bilo borbi sa neprijateljem.

Ostatak dana 26. i noć 26/27. juna brigada je provela na prilazima Treskavici, a sledećeg dana nastavljen je marš ka grebenu ove planine. Tako je ovog dana prešla svega oko 10 km. U toku penjanja uz Treskavicu počela je da pada kiša. Bilo je vrlo hladno, a vatra se teško ložila i održavala.

Stanovništvo sela u koje je trebalo da dođu 1. i 3. proleterska brigada, bilo je organizovano u miliciju — u tzv. domobransko-dobrovoljačke satnije. Pored toga, u s. Umoljani bila je i žandarmerijska stanica. Bilo je predviđeno da se, ukoliko dođe do borbe, frontalno napada manjim

snagama, a glavnim da se obuhvati ova prostorija na kojoj se nalazi nekoliko sela. Međutim, posle marša od nekoliko sati, milicijske snage su posle slabog otpora ubrzo odstupile. I žandarmi iz sela Umoljana pobjegli su ka Konjicu. Tom prilikom je zarobljeno nekoliko milicionara, zaplenjeno nešto oružja i zapaljena žandarmerijska stanica u selu Umoljani. Vrlo malo stanovnika ostalo je da sačeka partizane. Ova grupa naselja između Bjelašnice, Treskavice i Visočice relativno je bogata stokom, tako da se mogla organizovati dobra ishrana, što je, s obzirom na dotadanju oskudicu, bilo veoma značajno. Treća proleterska brigada smestila se po selima Rakitnica, Šabići, Kramari i Umoljani.

Od početka marša iz rejonu Grandića do dolaska na prostoriju sela južno od planine Bjelašnice, prošlo je osam dana. Treća proleterska brigada je vrlo dobro podnela ovaj marš. Glavna teškoća u toku čitavog ovog pokreta bio je nedostatak najpotrebnije hrane. Veoma velika oskudica u tom pogledu osećala se još u rejonu Grandića, a pogotovu u toku pokreta preko Zelengore. Nešto bolja situacija bila je u rejonu Kalinovika, a zatim je ponovo došlo do neredovne i slabe ishrane sve do dolaska na prostoriju sela severno od Treskavice, odnosno južno od Bjelašnice. Mada je u nejasnoj situaciji poželjno imati prikupljene jedinice, ipak je situacija bila takva da nije bilo potrebno kretati se u jednoj koloni. Očigledno je da se preko određenih prostorija do izbijanja pred Bjelašnicu moglo kretati u više kolona, što je omogućavalo bolju ishranu, a ne bi bila ugrožena ni bojna gotovost. Naime, dobrom organizacijom naših kolona mogle su se, prema situaciji, snage upotrebiti bilo prema kojoj tački u zoni nastupanja. A povećanjem broja kolona skratila bi se i dubina marševskog poretka, a time ubrzao i sam pokret.

Ove naše snage bile su toliko borbena sposobne da su mogle vrlo brzo likvidirati svaki otpor u zoni nastupanja. Bile su brojno jake, dobro organizovane i disciplinovane, a za one uslove i prilično naoružane. Dalje, pokret kroz puste predele, preko planinskog zemljišta, uz istovremeno izbegavanje naselja, stvarao je neko posebno raspoloženje kod naših jedinica. U toku izvršenja marša — kroz predele sa nejasnom situacijom, bilo je potrebno

organizovati dobro izviđanje, odlučno skršiti svaki pokušaj otpora eventualnih neprijatelja snaga, imati pravilan odnos prema stanovništvu i njegovoj imovini, a što je najvažnije, trebalo je uvek obezbediti koliko-toliko dobru ishranu. Odnos prema stanovništvu je posebno vrlo važan, jer se prvi dodir sa selima odražava na raspoloženje stanovništva ostalih sela.

Odnos 3. proleterske brigade prema stanovništvu i njegovoj imovini bio je na visini. Ona je u tom pogledu imala vrlo dobar i čvrst kurs kojeg se držala kroz čitavo vreme narodnooslobodilačke borbe.

Operacija na komunikaciji Sarajevo — Mostar

Vrhovni štab je odlučio da se dalji pokret ka zapadu nastavi, kao i dotle, u dve kolone. Desna — 2. i 4. proleterska brigada — imala je da nastupa severno od Bjelašnice i da izbije na deonicu železničke pruge Blačuj (isključno) — Tarčin (zaključno). Pošto uništi železničke stanice Hadžići, Pazarić i Tarčin, produžava nastupanje na planinu Bitovnju. Leva — 1. i 3. proleterska brigada i Vrhovni štab — imala je da, pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, nastupa južnim padinama Bjelašnice, s tim da izbije na železničku prugu od Raštelice do Konjica (isključno) i poruši objekte na toj deonici, a zatim da produži nastupanje ka planini Bitovnji. Ovaj napad na objekte pruge zahvata deonicu dugu oko 45 km. Predviđeno je da napad obe kolone bude jednovremen.

Početak jula neprijatelj je držao jače snage u Sarajevu i Mostaru. U Sarajevu su bile oružane jedinice NDH i nešto nemačkih, a u Mostaru italijanske. Na odseku pruge od Sarajeva (isključno) do Rame obezbeđenje su vršile jedinice NDH. U Konjicu se nalazilo oko 480 neprijateljskih vojnika i to: 1. bataljon 7. domobranskog pešadijskog puka, oko 50 žandarma, vod jedne Pripremljene ustaške bojne i oko 40 milicionara. U Ostrošcu je bilo oko 45 žandarma i milicionara. Nemci su držali jedino u Pazariću 25 svojih žandarma. Inače, na obezbeđenju pruge od Sarajeva do Konjica bile su vrlo male posade. Na Ivan-sedlu bila je žandarmerijska stanica sa 8 žandarma, a u selu Podorašcu 5 žandarma. Kada se 3. jula uvidela neposredna

opasnost za železničku prugu Sarajevo— Konjic, stiglo je: u Raštelicu oko 12 žandarma i 10 ustaša, a u Hadžiće 25, vi Tarčin 12 i kod Podorašca 11 ustaša. To su, u odnosu na naše udarne brigade, bile vrlo slabe snage. Italijanske snage obezbeđivale su prugu jednom četom u Rami i sa dve pešadijske čete u Jablanici, dok je u Drešnici bila mitraljeska četa. Na pruzi između stanica Blažuj i Konjic našla su se, noću 3. jula, četiri voza — dva putnička i dva teretna. U putničkom, koji je zadržan u Pazariću, nalazilo se 40 ustaša koji su bili upućeni kao pojačanje u Konjic, a u vozu u selu Brđanima bilo je oko 150 domobrana, rezervista iz 13. pešadijskog puka koji su se vraćali svojim kućama. Prema tome, na odseku pruge od Blažuja do Konjica (isključno) bilo je oko 150 ustaša i žandarma, kao i 150 domobrana, ukupno oko 300 neprijateljskih vojnika. Mogao se očekivati sukob i sa delom snaga Konjičkog garnizona koje su mogle intervenisati sa oko 300 vojnika i to samo u bližoj okolini Konjica. Dalje, postojala je verovatnoća intervencije od pravca Sarajeva i od Mostara. Prema tome, od Blažuja do Konjica (zaključno) moglo se u toj situaciji računati sa oko 800 neprijateljskih vojnika.

Vrhovni štab, pod čijom je neposrednom komandom bila leva kolona, izdao je 2. jula u 15.45 naređenje štabovima 1. i 3. proleterske brigade kojim su regulisani zadaci jedinica i način prelaska komunikacije Raštelica — Konjic. Tako je naređeno da obe brigade u toku noći 3/4. jula pređu drum i železničku prugu Sarajevo — Konjic na odseku s. Raštelica — s. Zivašnica i da zastanu na prostoriji s. Bulatovići — s. Repovci — s. Stojkovići.

Pošto se o neprijatelju nije imalo potpunijih podataka (znalo se samo toliko da ima nešto ustaša u Konjicu i slabijih straža na železničkim stanicama), naređeno je da brigade u toku dana nastoje da prikupe što potpunije podatke o neprijateljskim snagama duž obe komunikacije, a naročito da provere da li u Ivan-sedlu postoji žandarmerijska posada.¹¹

Za 3. brigadu u naređenju stoji:

»Treća brigada će se 2. jula do 19 časova prikupiti na prostoriji s. Kovačevac i u 19 časova krenuti pravcem: Kovačevac — s. Zelene Njive — Megara (Kuvija) — Trebulje (1162), duž puta

¹¹ Zbornik II/5, dok. 2.

će se smestiti i predaniti u toku 3. jula. Imati u vidu da je ova prostorija udaljena svega 4 do 5 km od komunikacije Sarajevo — Konjic, stoga svi delovi ove kolone moraju biti dobro zaklonjeni, kako sa zemlje tako i iz vazduha. Vatre se ne smeju ložiti i ništa se ne sme učiniti što bi otkrilo naše prisustvo na ovome mestu. U toku noći 3/4. jula u 22 časa izvršiće se prelaz druma i pruge, prema čemu podesiti vreme pokreta sa te prostorije. Pokret izvršiti pravcem: Trebulje (1162) — Mali Ivan (1011) — selo Mrkaljić — s. Velika — s. Repovci i razmestiti se na prostoriji selo Repovci — s. Gobelovina — s. Bulatovići. Obezbeđenje ove prostorije izvršiti od Ivan Sedla i od Konjica, odnosno s istoka. Bolnicu s jednim bataljonom bilo bi najbolje smestiti u s. Gobelovinu. Žandarmerijsku stanicu u s. Ivan Sedlo, ukoliko bude posednuta, neutralisati za vreme prelaska kolone, a po prelasku začelja preko druma, likvidirati je.

Put Sarajevo — Konjic treba preći u sledećem rasporedu: jedan bataljon u prethodnici, glavnina kolone da bude sastavljena ovim marševskim redom: jedan bataljon — Vrhovni štab sa svojom komorom — komora obeju brigada — jedan bataljon. Ovu kolonu obezbediti stalnim pobočnicama i to desno prema selu Ivan Sedlo, koja će neutralisati žandarmerijsku stanicu i zatvoriti drum iz Sarajeva; po prelasku začelja ona da likvidira žandarmerijsku stanicu. Leva pobočnica prema selu Donja Bradina, sa zadatkom da po prelasku začelja kolone preko druma poruši železničku stanicu Bradina po uputstvima u tač. III.¹²

U toku 2. jula 3. brigada koja je krenula na marš zom, stigla je na određenu prostoriju u rejon Kovačevića, udaljena oko 12 km od pruge. Posle odmora, po padu mra-ka, pokret je nastavljen do sela Trebulja, gde se izbilo pre zore. Tu je brigada predanila, sa prednjim delovima na oko 3 km od pruge. U toku ovog dana štabovi bataljona su izviđali prugu, svaki na svom odseku. Kada se saznalo da se u žandarmerijskoj kasarni na Ivan-sedlu nalazi posada samo od oko 10 žandarma, Vrhovni štab je odlučio da se ona likvidira pre početka opšteg napada.

Izviđanjem u toku 3. jula nije se došlo do novih podataka o neprijateljskim snagama na odseku pruge Raštelica — Konjic. Naime, radi iznenađenja nisu se mogla preduzeti nasilna izviđanja, da bi se prikupili i proverili podaci o razmeštaju neprijateljskih posada duž pruge.

Prema koncepciji o upotrebi snaga južne (leve) kolone formirane su, u stvari, tri udarne grupe: dve krilne i jedna centralna. Krilne grupe, formirane od jedinica 1.

¹² Isto. U tač. III predviđeni su detaljno zadaci za svaku grupu iz 1. proleterske brigade.

proleterske brigade, imale su da napadaju, i to desnokrila na osnovnim pravcem preko železničke stanice Raštelica, sa obezbeđenjem od pravca Tarčina, odnosno Sarajeva, a levokrila preko železničke stanice Brđani, sa obezbeđenjem od Konjica. Centralnu grupu čine dva bataljona 3. proleterske brigade koji su imali da napadaju, i to jednim delom preko Malog Ivana, a drugim preko železničke stanice Bradina. Pošto likvidira žandarmerijsku stanicu kod Ivan-sedla i posadu železničke stanice Bradina, centralna grupa preuzima ulogu stalnih pobočnica na ovom odseku, na kojem će prugu i glavne komunikacije preći Vrhovni štab, glavnina 3. proleterske brigade, bolnica i komora južne kolone. Početak napada predviđen je za 3. jul u 20.30 časova.

Žandarmerijsku stanicu na Ivan-sedlu koja je bila građena od tvrdog materijala, sa malim puškarnicama i visokom zidanom ogradom, imao je da likvidira 3. bataljon 3. proleterske brigade. Pošto je još pre mraka podišao Ivan-sedlu, bataljon je oko 20.30 časova prešao u napad. Na poziv da se predaju, žandarmi su odgovorili vatrom i bacanjem bombi. Razvila se oštra borba u kojoj su naši imali šest ranjenih i jednog poginulog. Prišli su nepretno kasarni u koju je bilo teško prodreti. Uvidevši da se otpor žandarma ne može tako brzo skršiti, odlučeno je da se kasarna zapali, da se ne bi trpeli nepotrebni gubici. Kad je pomoću slame, benzina i petroleja zapaljena jedna drvena nastrešnica dograđena uz glavnu zgradu, posada koja je već izgubila komandira stanice, predala se. Svi zarobljeni žandarmi sprovedeni su u Vrhovni štab.

Peti bataljon 3. proleterske brigade koji je imao da napadne železničku stanicu Bradina — zapali stanicu i poruši postrojenja — predanio je u rejonu Volujaka. Kad je noću oko 21 čas izbio na železničku stanicu Bradina, nije zatekao nikakvu neprijateljsku posadu. Odmah su preduzete mere da se unište sva stanična postrojenja: velika skretnica za lokomotive, tračnice, signalni blok, stanični magacini, zupci koji služe za penjanje veza uz nagib ka Ivan-sedlu, lokomotive i vagoni.

U toku noći 3/4. jula kroz Bradinu su prošli Vrhovni štab, bolnica i komore obeju brigada. Sa ovim delovima

kao neposredno obezbeđenje prešla je prugu i glavnu komunikaciju i glavina 3. proleterske brigade: 1, 2. i 4. bataljon.

U toku 4. jula 3. proleterska brigada se prebacila na prostoriju s. Repovci — Gobelovina — s. Bulatovići, obezbedivši se od Ivan-sedla i Konjica. Istog dana prebacila se na određenu prostoriju zapadno od komunikacije Raštelica — Konjic.

Dok je leva kolona dejstvovala na dodeljenom odseku, kod desne je 2. proleterska brigada zauzela Tarčin i Pazarić, a 4. brigada Hadžiće.

Pošto u to vreme nije usledila neka jača intervencija neprijatelja od Sarajeva i Mostara, odlučeno je da se jedinice leve kolone zadrže na dostignutoj prostoriji, s tim da deo snaga poruši objekte na putu i pruži Pazarić — Konjic. U vezi s tim 3. proleterska brigada je dobila sledeće naređenje Vrhovnog štaba:

»Pošto ćemo se na ovoj prostoriji zadržati nekoliko dana, potrebno je da to vreme iskoristimo i da komunikaciju Sarajevo — Konjic porušimo do potpunosti; svaku šinu razvaliti, svaki prag razvaliti, svaku skretnicu polomiti, svaki telefonski stub odseći, svaki telefonski izolator treba slomiti, svaki propust na pruži treba porušiti, svaku ogradu na pruži spaliti, drum prekopati na mestima koja se ne mogu obići. U tome cilju bilo bi potrebno:

Jedan bataljon da smestite u selu Mrkaljić sa zadatkom da drži zasedu na ulazu u tunel prema Sarajevu, jednu zasedu na drumu u blizini ove na tunelu, da poruši propuste na pruži kod sela Raštelice do sela Bradine i telefonsku liniju. Ovaj bataljon mora biti vrlo oprezan jer može biti iznenađen...

Jedan bataljon u selo Donja Bradina sa zadatkom da potpuno poruši prugu i propusti na drumu od Ivan tunela do sela Šunja i da raskopa vodovod na stanici Bradina.

Jedan bataljon da dođe u selo Zukići sa zadatkom da od sela Šunja do željezničke stanice Brđani poruši prugu i propuste na drumu i telefonsku liniju. Ovo bi bilo najbolje da bude V bataljon koji treba 6. VII u 3 časa ujutru da dođe u selo Šunj radi zaplene...

U selu Šunju u to vreme biće III bataljon I brigade koji će sa pionirskim vodom da ruši most [na pruži] u selu Šunju. Treba obratiti pažnju da se zupčana pruga potpuno uništi. Za ovu svrhu treba uzeti radnike i muslimanski živalj. U selu Vrbanji nalazi se I bataljon I brigade.«¹³

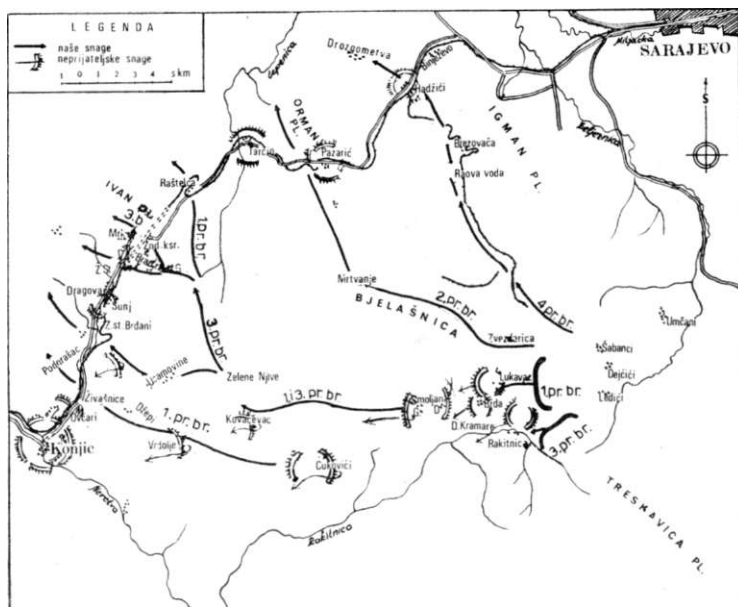
Istovremeno ka pruži su upućena dva bataljona 1. proleterske brigade: 3. ka mostu kod Lukača koji još nije

¹⁰ Zbornik II/4, dok. 189.

bio porušen, a 1. ka Podorašcu. Pošto je 3. bataljon 1. proleterske postavio zasedu kod sela Sunja, ona je otvorila vatru na neprijateljski voz koji se kretao ka Bradini. Posle kraće borbe voz se povukao. I ustaše koje su bile kod bunkera kraj mosta, ukrcale su se u voz koji se toga dana vratio u Konjic. Pionirski vod je dobio zadatak da poruši most kod Lukača.

Treća brigada je nastavila da ruši železničku prugu i objekte. Temeljito je uništena stanica Bradina sa svim uređajima i pomoćnim objektima, a pionirski vod je uspešno poružio most kod Lukača.

Dalji razvoj situacije upućivao je na akcije na pruzi ka Konjicu, odnosno ka pruzi Konjic — Jablanica. Konjički bataljon koji je u to vreme bio na planini Prenju, napao je u toku noći 5/6. jula Ostrožac i prekinuo prugu između Jablanice i železničke stanice Prenj. Dok je deo

Napad na komunikaciju Sarajevo — Mostar

3. proleterske brigade na položajima kod Ivan-sedla zatvarao komunikaciju Sarajevo — Konjic, a Konjički bataljon obezbeđivao pravac Jablanica — Konjic, delovi 1. proleterske brigade su u toku noći 7/8. i sutradan 8. jula uspeli da zauzmu Konjic.

Ova dejstva početkom jula na komunikaciji Sarajevo — Mostar bila su vrlo dobro organizovana i izvedena. To je imalo ogromnih posledica kako u vojnom tako i u političkom pogledu. Kada su Italijani i četnici mislili da će uspeli da partizane sateraju u planine, da ih tamo izmore glađu, a zatim unište, pokazalo se da u tome ne samo nisu uspeli već su zadobili teže udarce od svih dotadašnjih. Ovaj marš je značio za neprijatelja najveće iznenađenje. Brigade su prodrle na prostorije koje je do juče smatrao sigurnim i za njega bile mnogo značajnije od onih s kojih je uspeo da nas potisne. Partizani su pokazali da su u stanju da se bore pod svim okolnostima i na svim terenima. Oni su uspeli da preko bespuća i vrleti pod borbom prenesu nekoliko stotina ranjenih i bolesnih drugova. Oni su prešli desetak najvećih planina i savladali centralno bosansko bilo.

Ovo je bila do tada najveća diverzija u našem ratu, u kojoj je jednim udarcem uništeno više lokomotiva i nekoliko desetina vagona, ubijeno preko 200 ustaša, zarobljeno preko 250 neprijateljskih vojnika, zaplenjen bogat ratni materijal i više kompozicija punih robe. Sve stanične instalacije od Hadžića do Rame srušene su sa zemljom, pruga iskidana na više mesta, a kod Bradine je srušen najveći i najduži most na pruzi Beograd — Dubrovnik. Za opravku samo ovog mosta biće potrebno šest meseci. U snažnom naletu partizani su posle kratke i žestoke borbe osvojili gradove Konjic i Ostrožac, a očistili Hadžiće i Pazarić. U samom Konjicu je palo u naše ruke 50.000 metaka, 2 teška i 1 mitraljez. Veza Sarajeva sa Jadranskim morem je prekinuta, a veliki deo tzv. Nezavisne Države Hrvatske — Hercegovina i južna Dalmacija — odsečen od ustaške vlasti. Narod je sa oduševljenjem pozdravljao Narodnooslobodilačku vojsku, a omladina u mnogim mestima je tražila da uđe u brigade.¹⁴

¹⁴ Bilten Vrhovnog štaba br. 17, 18, 19 (Zbornik II/1).

Neprijatelj se nije nadao, u to vreme i takvoj situaciji, tako velikom i silovitom udaru snaga Narodnooslobodilačke vojske. Pojačanja koja je uputio u poslednjem času duž pruge bila su relativno slaba.

Naši borci i rukovodioci izvršavali su zadatke sa velikom hrabrošću, pri čemu su pokazali veliku inicijativu i snalažljivost. Posebno je bilo značajno brzo dejstvo 3. bataljona pri likvidiranju neprijateljskog uporišta kod Ivan-sedla, što je omogućilo ostalim snagama na tom pravcu da se nesmetano prebace preko komunikacije. Podataka o neprijatelju bilo je vrlo malo. Jedinice su morale same, gotovo u toku napada, da izviđaju. Nije se znalo gde i na kom mestu će biti i koliko neprijateljskih snaga. Otuda se dešavalo da, na nekim pravcima gde se očekivao, neprijatelja uopšte nije bilo, a na drugim gde se pretpostavljalo da su vrlo male snage neprijatelja, nailazilo se na njegove jače posade. Pokazalo se da je prilikom napada nužno da krilne grupe blagovremeno poruše železničku prugu, kako bi se onemogućilo neprijatelju da brzo interveniše novodovedenim snagama. Pri tome je potrebno da se grupe za rušenje unapred dobro obuču i pripreme i da im se tačno odrede zadaci. Isto tako potrebno je blagovremeno organizovati evakuaciju zaplenjenog materijala i preduzeti sve druge mere kako bi se sve to izvršilo što temeljitije i na vreme.

Oslobođenje Prozora

U toku 6. jula Vrhovni štab je doneo značajne odluke u pogledu daljih dejstava severne i južne kolone. Tako je odlučeno: da severna kolona produži nastupanje ka prostoriji gornjeg Vrbasa, sa koje će uhvatiti vezu sa delovima južne kolone u širem rejonu Prozora; da se delovi južne upute u pravcu Prozora, a naknadno je odlučeno o daljim dejstvima na pruži Konjic — Jablanica, uzimajući u obzir i oslobođenje Konjica.

Prvobitno je bilo predviđeno da se nastupanje iz doline Neretve ka prozorskoj kotlini preduzme delovima 1. proleterske brigade. Ali, zbog povoljnog razvoja situacije u dolini Neretve, Vrhovni štab je odlučio da 1. brigada, sa najmanje tri bataljona, oslobodi Konjic. Zbog toga je,

umesto 1. za oslobađanje Prozora angažovana 3. proleterska brigada kojoj je, 6. jula, naređeno da sa dva bataljona krene iz sela Tihovića preko Višnjevice u Parcane. Ova dva bataljona imala su da 7. jula uveče posednu Prozor i, po mogućstvu, razruše drum koji od Prozora vodi prema Gornjem Vakufu i dalje prema Jajcu. Pri tome je napomenuto da se prethodno ispita mogućnost ulaska u Prozor, pošto se nije znalo da li se u njemu nalazi žandarmerijska stanica.

Dok su se ova dva bataljona (2. i 4) kretala ka Prozorskoj kotlini, glavnina brigade je ostala i dalje u dolini Neretve, na prostoriji Ivan planina — Bradina — s. Repovci, zatvarajući komunikaciju Sarajevo — Konjic. Deo štaba brigade koji je krenuo sa 2. i 4. bataljonom i izbio na komunikaciju Rama — Prozor, odmah je preduzeo mere da je onesposobi (rušenje drvenih mostova, sečenje telegrafsko-telefonskih stubova i drugo).

Kad je, u toku 8. jula dobio izveštaj o stanju na odseku ova dva bataljona (na drumu Rama — Prozor) i traženja uputstva za njihov dalji rad, Vrhovni štab je, ocenivši da su dva bataljona male snage za dejstva u zoni Prozora, odlučio da u toku 9. jula ka Prozoru krene i 4. bataljon 1. proleterske brigade. Prema planu za oslobađanje Prozora, dva bataljona 3. brigade trebalo je da ga blokiraju sa južne strane, od sela Nikolića i Paljika i sa jugoistočne od pravca Borovnice, odnosno sela Duge na drumu, a 4. bataljon 1. brigade da dejstvuje sa severne strane od s. Perići — s. Kulagić ka koti 772. U istom naređenju, dostavljenom i štabu 3. proleterske brigade, napomenuto je da »zauzimanje Prozora ima za nas utoliko veću važnost što bi se time olakšao pokret u pravcu Gornjeg Vakufa gde neprijatelj pokušava koncentrisati četnike i ustaše protiv nas«. Dalje je skrenuta pažnja da se do dolaska 4. bataljona 1. proleterske brigade, sa kojim će stići i jedan mali top za dejstvo protiv neprijateljskih utvrđenja, dobro ispita situacija u Prozoru i na položajima oko tog mesta.

Prednji delovi 3. proleterske brigade koji su rušili drum Rama — Prozor, približavali su se postepeno Prozoru. U to vreme neprijateljska avijacija bila je vrlo aktivna. Jedan avion je 9. jula, kada je 2. bataljon 3. prole-

terske brigade bio u selu Homatlije, bombardovao deo bataljona i naneo mu gubitke: 5 poginulih i 10 ranjenih. Poginuli su politički komesar bataljona Mirko Pejatović, in-tendant bataljona Radoje Zorić, ekonom čete Vaso Simo-vić, komandir odeljenja Branko Vidović i borac Todor La-ke-tić, a uskoro je podlegao ranama i komandir čete Bran-ko Vojnović. Između ostalih, teže su ranjeni komandant bataljona Ljubo Medenica i zamenik političkog komesara bataljona Mišo Pavičević. Tako je ceo štab bataljona, ne vodeći računa o opasnosti od neprijateljske avijacije, iz-bačen iz stroja.

No, bez obzira na gubitke i učestalu aktivnost nepri-jateljske avijacije, 2. i 4. bataljon 3. proleterske brigade, kao i 4. bataljon 1. proleterske brigade, produžili su podi-laženje Prozoru. U to vreme u Prozoru su se nalazile 1. četa 20. ustaškog bataljona jačine 92 ustaše, 2. četa 17. ustaškog bataljona (bez voda koji se nalazio u Šćitu), ja-čine oko 100 ustaša, vod 12. mitraljeske čete jačine oko 30 domobrana, a zatim preko 10 žandarma, nekoliko fi-nansa i u bližoj okolini Prozora manje grupe milicionara.

Prikupivši tri bataljona kod Prozora, štab 3. prole-terske brigade (načelnik štaba i politički komesar) razra-dio je plan: da u toku noći 10/11. jula bataljoni zauzmu polazne položaje za napad oko grada, na kojima bi ostali u toku 11. jula, a 12. jula u 3 časa da napadnu grad. Ba-taljoni su dobili sledeće zadatke: 4. bataljon 3. brigade i 2. četa 2. bataljona iste brigade, pošto se prebace preko dru-ma Prozor — Rama i zauzmu sela Borovnicu i Paljike, imali su da posednu položaj iznad grada sa južne i jugo-zapadne strane; jedan vod 2. bataljona 3. brigade imao je da zauzme brdo Bandir koje se nalazi neposredno južno od Prozora; 4. bataljon 1. proleterske brigade imao je da posedne položaje istočno i severoistočno od Prozora na li-niji s. Krča — s. Kulaglič — k. 869 — s. Gmići, zatim da posedne Makljen i preseče komunikaciju Prozor — Gornji Vakuf.

Ustaše su isturile manje delove u s. Borovnicu i Pa-ljike, kao i ka Makljenu. A kad je 4. bataljon 1. proleter-ske brigade poseo Krče i razvio se gotovo do s. Gmića, uputio je jedan vod da preseče put ka Makljenu. Među-tim, vod je naišao na neprijateljska pojačanja koja su

upravo stizala garnizonu Prozor. Zbog toga se bataljon povukao na položaje Krče i Krmska glava, istočno od Prozora, a vod je uspeo da se, prikriven između neprijateljskih položaja, nekako povuče ka glavnini bataljona. Tom prilikom neprijatelju je pao u ruke kazan bataljona sa spremljenim ručkom. U toku razvoja levoga krila ka s. Borovnici, došlo je do borbe. Međutim, kad je 2. četa 2. bataljona koja je bila na krajnjem levom krilu, upućena da zaobiđe neprijatelja, 4. bataljon raspoređen do blizu brda Ponir, neprijatelj je bio prinuđen da se iz s. Borovnice povuče u s. Paljike. Ali napad se nije mogao produžiti zbog nepredviđenog pojačanja neprijatelja kod Makljenja, odnosno zbog povlačenja 4. bataljona 1. proleterske brigade na položaje istočno od Prozora. Neprijatelj je, zahvaćujući pristiglim pojačanjima od pravca Bugojna, uspeo da odbaci 4. bataljon 1. brigade i posedne Makljen, Debelo brdo i Kozje stijene koji čine dominirajuće položaje sa severne i severoistočne strane Prozora. Četvrti bataljon 1. proleterske brigade produžio je da se pod borbom povlači sa položaja Krmska glava i Krče, ali je uz sadejstvo delova 3. proleterske brigade uspeo da protivnapadom povrati položaje Bandir i Krmsku glavu. A 3. proleterska brigada koja je proterala neprijatelja sa Borovnice i sa juga izbila neposredno do Prozora, nije tada uspeła da protera i neprijatelja iz rovova kod s. Paljika.

Na osnovu obavještenja dobivenih od dela štaba 3. brigade koji se nalazio na položajima kod Prozora i komandanta 4. bataljona 1. brigade, Vrhovni komandant je 11. jula izdao naređenje komandantu 3. proleterske brigade da još u dva časa noću krene sa dva bataljona u s. Uzdol, i da se tu poveže sa 4. bataljonom 1. brigade koji se nalazi na položajima sa severne strane Prozora. Pri tome je skrenuta pažnja da su večeras 4. bataljon 1. brigade napale ustaše s leđa i da nije dobio pomoć od naših bataljona koji se nalaze levo od njega. Dalje je naređeno da u toku sutrašnjeg dana i večeri čitava 3. brigada opkoli Prozor i napadne ga najkasnije noću 13. jula; da se prethodno sa brigadom i 4. bataljonom 1. brigade izvrši širi obuhvatni pokret kako bi se očistile ustaške grupe koje su zasele na brdima iznad Prozora. U vezi s tim je 4. bataljon trebalo da se uputi zapadno od Prozora do s. Nauković i da zapo-

sedne drum prema Gornjem Vakufu; jedan bataljon 3. brigade da krene od Izdola prema s. Duge, da se tu poveže sa dva bataljona koja se već nalaze na položajima, a jedan bataljon da krene prema s. Tadići i da se kod s. Dobruša poveže sa 4. bataljonom 1. brigade. Dva bataljona 3. brigade koja se nalaze na položajima kod Prozora treba da krenu južno od druma prema s. Mandići — Nikolići — Paljike. Na kraju se napominje da u Prozoru ima 150 do 200 domobrana i ustaša i da se mogu lako savladati.¹⁵

Ovim naređenjem Vrhovnog štaba predviđeno je da napad na Prozor izvrši sa pet bataljona — četiri 3. i jedan 1. proleterske brigade. Međutim, kako su u pokretu ka Prozoru bila i ostala tri bataljona 3. brigade, u napadu na Prozor učestvovala je kompletna 3. proleterska brigada, sa svih pet bataljona, i jedan bataljon 1. proleterske brigade.

Posle vrlo napornoga marša, bataljoni 3. brigade su se prikupili, po podne 12. jula, na prostoriji Kranjčići — Here — Duge (oko 3 km jugoistočno od Prozora). Predviđeno je da se sa kružne osnove, koncentričnim dejstvima svih šest bataljona, likvidira Prozorski garnizon. Snage angažovane za napad na Prozor iznosile su ukupno oko 800 boraca (oko 650 iz 3. i oko 150 iz 1. proleterske brigade). S druge strane snage neprijatelja koje su branile Prozor iznosile su oko 450 vojnika, s tim što su raspolagale većom količinom municije, a to preimućstvo došlo je do izražaja i u toku prethodnih borbi kod Prozora. Njegovi minobacači su, ne štedeći municiju, vrlo često otvarali vatru po položajima naših jedinica. Isto tako, Prozorski garnizon je dobro stajao i sa automatskim oružjem, tako da je mogao organizovati solidan plan vatre i tući sve bliže i dalje prilaze gradu. Veliko preimućstvo odbrane Prozora činili su i dobro izgrađeni bunker i koje su radile italijanske jedinice kad su ovde bile dislocirane. Sva ova preimućstva neprijatelja došla bi posebno do izražaja u dnevnim borbama. No, i pored toga, situacija kod Prozora se razvijala tako, da su se početak i cela dinamika napada, pa i krajnji ishod borbe, odigrali baš u toku dana. Naime, čas početka napada bio je planiran za noć, ali je istovremeno bio vezan za prethodno osvajanje dominantnih položaja

¹⁰ Zbornik II/4, dok. 189.

koje je neprijatelj držao na liniji Kozje stijene — Debelo brdo — Makljen.

Neprijatelj je manjim delovima poseo na severoistočnoj strani isturene položaje Kozje stijene, Debelo brdo i Makljen, udaljene od Prozora oko dva kilometra. Njegove glavne snage bile su raspoređene na položajima neposredno oko samog Prozora, i to u rejonu s. Grnića i Naukovića, Majdana, s. Paljike i na Kuli koja se nalazi južno od grada, zatim na Bandiru (k. 856) i kosi istočno od Bandira. U samom gradu, najjaču tačku predstavljala je Kula, odakle su se mogli osmatrati svi prilazi Prozoru, a koja je bila pogodna i za dejstva automatskim oružjem. Sa Kule je bilo pogodno braniti pravce s juga od s. Borovnice i sa istoka od Bandira. Neprijatelj je bio poseo sve bunkere koji su se nalazili u rejonu grada, a najgušći su bili na položajima kod Makljena i odsecima koji se od Makljena, s. Naukovića i Kulagića pružaju ka Prozoru. Bunkera je bilo i kod Mejdana. S obzirom na ove povoljne utvrđene tačke, dovoljan broj automatskih oruđa i veću količinu municije, branilac je imao mogućnosti da organizuje solidan plan vatre.

Padom mraka 5. bataljon (dve čete po 60 boraca) krenuo je iz s. Here, pravcem s. Ljubunci — Mejnik — Crni vrh ka polaznom položaju za napad na liniji k. 1370 — Krčevine (oko 2 km severno od serpentina na Makljenju). Tako je ovaj bataljon pre napada morao u toku noći da pređe dug put preko vrlo ispresecanog zemljišta. Iako je t'o odstojanje vazdušnom linijom iznosilo samo 5 km, za njegovo savlađivanje je, zbog noći i ispresecanog zemljišta, — trebalo oko deset časova. Dalji pravac 5. bataljona izvodio je na Prozor sa severozapadne strane. Jedna četa 4. bataljona 1. proleterske brigade imala je da ovlada isturenim položajem (Kozje stijene i Debelo brdo) severozapadno od Prozora, a zatim da se glavninom bataljona produži napad na položaje kod s. Naukovića, Kalaglića, k. 869 i dalje padinama koje vode ka Prozoru. Južno od 4. bataljona 1. proleterske napadao je preko Bandira Prozor 1. bataljon (tri streljačke čete od po 50 boraca), uz podršku svog mitraljeskog voda. Sa južne strane preko s. Borovnice, u pravcu položaja kod Kule u Prozoru, napadao je 3. bataljon (dve čete od po 60 boraca), uz sadejstvo jedne

čete i mitraljeskog voda 2. bataljona. Sa jugozapadne i zapadne strane, osnovnim pravcem Paljike — Prozor, napadao je 4. bataljon 3. brigade (dve čete takođe od po 60 boraca) uz podršku mitraljeskog voda. Između 5. i 4. bataljona, napadala je jedna četa (oko 60 boraca) 2. bataljona.

Glavne snage bile su na polaznim položajima, u iščekivanju dejstva 5. i delova 4. bataljona 1. proleterske brigade. Međutim, protekla je čitava noć 12/13. jula, a borba nije počela. Naime, 5. bataljon je uspeo da sa polaznih položaja krene u napad oko 8 časova 13. jula. On je uspeo da ovlada većim delom Makljena, potisnuvši neprijatelja ka Prozoru. Izvesni delovi neprijatelja zadržali su se na tom pravcu u bunkerima koji su štitili prilaze Prozora. Jedna četa 4. bataljona 1. proleterske uspela je rano izjutra 13. jula da potisne neprijatelja sa Kozjih stijena. To je istovremeno bio i znak za napad glavnih snaga. Delovi 3. brigade nastupali su sa jugoistoka, juga i zapada ka Prozoru napadajući po danu utvrđeni rejon. Za dnevni napad bila je potrebna snažna vatrena podrška, a za to naše jedinice nisu imale dovoljno municije. No, i pored toga, one su se brzo prilagodile situaciji. Pojedine desetine su uspele da se, i pored slabe vatrene podrške, približe neprijateljskim bunkerima i da ih likvidiraju bombama. Tako je za dva sata borbe neprijatelj sabijen ka gradu, izuzev delova koji su se nalazili u bunkerima severno i severozapadno od Prozora. Tu je neprijatelj, zahvaljujući preglednom zemljištu, mogao iz bunkera da tuče vrlo efikasnom vatrom dalji i bliži predteren.

Nešto posle podne, delovi 3. brigade i 4. bataljon 1. proleterske su vrlo snažnim pritiskom severno i severoistočno od Prozora uspele da izbace neprijatelja iz bunkera i da ga odbace u sam grad. Time je borba za Prozor bila dobijena — neprijatelj je još pružao otpor samo sa Kule i iz pojedinih utvrđenja i kuća u gradu. Da bi izbegao potpunu katastrofu, on je organizovao proboj. Jedan deo, i to veći, uspeo je da se probije jarugama ka zapadu u pravcu Livna, dok se manji probio na jug, ka dolini Rame. Izvesni delovi ustaša jurili su usplahireni i prestravljeni kroz redak streljački stroj naših četa. Neki su uspele i da se provuku, a neke su borci hvatali žive. Usko-

ro je slomljen i poslednji otpor na položajima kod Kule. Tako je 13. jula oko 15 časova oslobođen Prozor.

Kao što je izneto prema planu štaba 3. proleterske brigade, napad na Prozor je trebalo da počne 13. jula u 2.30 časova, ali je počeo tek u 8.30 — šest sati kasnije. Očigledno je da je procena vremena i prostora bila nerealna, naročito u pogledu mogućnosti dolaska na polazne položaje za napad 5. bataljona, za koji je bio vezan i početak opšteg napada. No, i pored toga što napad nije izvršen noću, kako se predviđalo i u ovakvim slučajevima normalno praktikovalo, rezultati borbe kod Prozora bili su više nego povoljni. Za nešto manje od osam časova zauzet je utvrđeni Prozor i neprijatelj je pretrpeo velike gubitke. Njegove snage su više nego prepolovljene. Poginulo je oko 200 ustaša, a oko 40 zarobljeno. Ostali deo posade je uspeo da se provuče kroz obruč, koristeći se posebno tunelom, kojim se moglo prikriveno izaći iz Prozora. Zaplenjeno je: 12 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, 1 teški bacač sa dosta municije, velika koločina hrane i raznog materijala. Naši gubici bili su 3 mrtva i 4 ranjena.

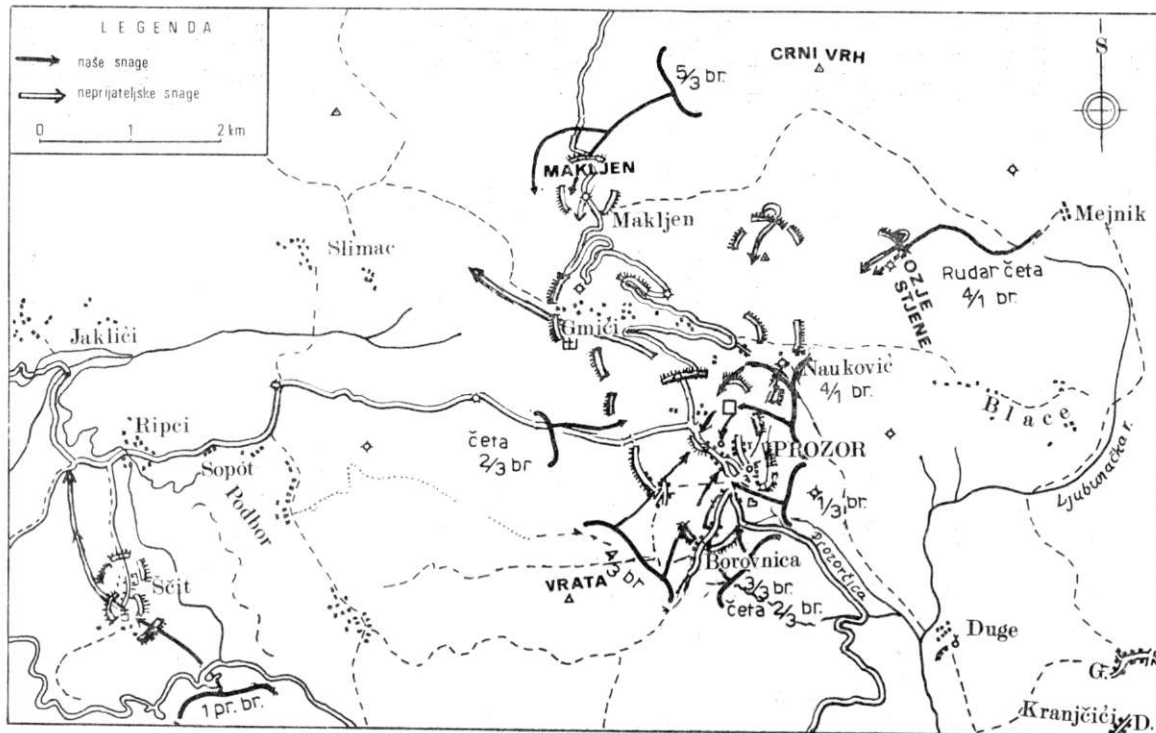
Ovakav vrlo pozitivan ishod posledica je toga: prvo što je u napadu učestvovala kompletna 3. proleterska brigada, a drugo, što su svi bataljoni, uključivši i 4. bataljon 1. proleterske brigade, svaki na svom pravcu izvršili dobivene zadatke.

O borbama kod Prozora i uspehu 3. proleterske brigade, u Biltenu Vrhovnoga štaba za jul — avgust 1942. godine stoji, između ostalog, i sledeće:

Tri dana partizani vode ogorčene borbe oko Prozora. Neprijatelj se čvrsto drži, jer mu je došlo pojačanje iz Bugojna. Pa ipak i pored toga što su bili brojno jači, što su imali dva puta više automatskih oruđa, i pored bunkera koje su napravili Musolinijevi pioniri, naši su u sjajnom naletu usred bijela dana isterali neprijatelja iz utvrđenja i osvojili grad. Ubijeno je 200 ustaša, a 40 zarobljeno. Zaplenjeno je 13 automatskih oruđa. Ovu sjajnu akciju izvršila je Treća brigada sa jednim bataljonom Prve brigade.¹⁶

Sledećeg dana neprijatelj je ponovo naneo brigadi teške gubitke bombardovanjem iz vazduha. Tada je poginulo 12 boraca i rukovodilaca. Tako je u toku dejstava

¹⁰ Zbornik II/4, dok. 189.

Oslobađanje Prozora 13. i 14. jula 1942.

kod Prozora od 9. do 15. jula, 3. brigada imala 35 izbačenih iz stroja — od toga 20 poginulih. Pri tome je, začudo, najmanje gubitke pretrpela 13. jula, u toku glavnog napada na Prozor.

Napad na Prozor pokazao je da, kod relativno povoljnog odnosa snaga, naše jedinice mogu po danu da savladaju neprijatelja u utvrđenim rejonima. Na Prozoru se pokazalo da se neprijatelj koristio skrivenim izlazima iz grada i uspeo da izbegne potpuno uništenje. Zbog toga je potrebno da se, prilikom pokreta borbenog poretka ka gradu, ostave na pogodnim tačkama pojedina odeljenja sa automatskim oružjem koja bi kontrolisala jaruge i neposednute prostore i onemogućila neprijatelja da se probije iz opkoljenog grada.

Posebno treba istaći nužnost preduzimanja svih mera zaštite od neprijateljskog dejstva iz vazduha, bilo da se jedinice nalaze na otvorenom prostoru van naselja, bilo u naseljenim mestima. To je pokazao i primer od 15. jula, kada su na zgradu poreske uprave u Prozoru, u kojoj se održavalo savetovanje štabova bataljona i štaba brigade, pale dve avionske bombe od po 50 kg. Krov je bio raznet, zidovi su naprsli, plafon je počeo da popušta, ali sticajem okolnosti, niko od 30 prisutnih rukovodilaca nije poginuo. Bombe su eksplodirale prilikom udara u traverze zgrade.

Oslobođenje Prozora predstavlja veliki vojnički i politički uspjeh. Prozorska kotlina je postala osnovica sa koje je Udarne grupa brigada mogla da razvija aktivnost u više pravaca.

Oslobađanje Šujice

Odmah po oslobađanju Prozora, Vrhovni štab je naredio da se jedan bataljon 3. proleterske uputi na komunikaciju Rama — Prozor, sa zadatkom da spreči eventualni prodor neprijatelja u pravcu Prozora. Upućen je 3. bataljon na položaje na prostoriji Parcani — Gračanica — Paroš (oko 12 km jugoistočno od Prozora na srednokraći komunikacije Rama — Prozor). Međutim, neprijatelj nije intervenisao u pravcu Prozora, već su italijanske snage (tri pešadijska bataljona, dva artiljerijska divizionara i vod tenkova) nastupale, 14. jula, ka Konjicu u koji su

ušle bez borbe, pošto su ga naše snage već bile napustile. Nešto kasnije, 19. jula, ove italijanske snage su napustile Konjic i povukle se ka Mostaru i Nevesinju, a u Konjicu je kao posada ostao 1. bataljon 7. domobranskog puka.

Fored 3. bataljona 3. proleterske brigade koji je zatvarao pravac Rama — Prozor, za osmatranje i zatvaranje pravaca koji iz doline Neretve, sa odseka Konjic — Bradina, vode ka Prozorskoj kotlini, određen je i Konjički bataljon. Mostovi na komunikaciji Rama — Prozor, među kojima i gvozdeni, zvani »crni most«, bili su porušeni. Treći bataljon je postavio zasede kod porušenih mostova, a glavninom je zauzeo pogodne položaje u širem rejonu s. Gračanice. Za to vreme je glavnina 3. proleterske bila u širem rejonu Prozora, sa manjim delovima u samom gradu.

Na ovoj prostoriji naše jedinice su uspostavile odličan kontakt sa stanovništvom koje je najvećim delom sa simpatijama primilo proleterske jedinice. One su im na zborovima objašnjavale karakter, cilj i značaj narodnooslobodilačke borbe. Držanje boraca i njihov odnos prema narodu bili su od presudnog značaja.

Posle napuštanja treće i dela druge okupacione zone, italijanske jedinice su vrlo retko intervenisale na pojedinim pravcima kopnenim snagama, ali je zato gotovo svakodnevno njihovo vazduhoplovstvo dejstvovalo po položajima udarne grupe. Bombardovali su Prozor, Gornji Vakuf, položaje duž komunikacije Rama — Prozor, kao i širi rejon Prozora. Tako su u toku 20. jula naročito intenzivno bombardovali rejon s. Parcani, gde su se nalazili delovi 3. bataljona, kao i s. Borovnicu, gde su se takođe nalazili neki delovi 3. proleterske brigade. Tog dana neprijatelj je ponovo naneo gubitke 3. proleterskoj brigadi, izbacivši iz stroja 6 boraca (3 su bila teže, a 3 lakše ranjena). Tako je od 12. do 20. jula, neprijateljska avijacija nanela znatne gubitke 3. proleterskoj brigadi — u toku tri bombardovanja izbačena su iz stroja 32 borca i rukovodioca, što je činilo oko polovinu jedne naše partizanske čete.

Po oslobađanju Prozora, 3. brigada se nalazila još sedam dana u širem rejonu ovog mesta, sa jednim bataljonom u rejonu Gračanice. Za to vreme neprijatelj nije is-

poljavao neku aktivnost u dolini Rame, ni na pravcima koji od komunikacije Ivan sedlo — Jablanica, izvode ka Prozorskoj kotlini. Severna kolona, ojačana delovima 1. proleterske brigade, nalazila se na prostoriji Gornji Vakuf — širi rejon Bugojna.

Prema naredenju Vrhovnog štaba, koje je štab 3. proleterske primio 21. jula, 3. brigada je u narednom periodu imala da uputi dva bataljona pravcem s. Rumboci — s. Ravno i to jedan u Gornji, a drugi u Donji Malovan (između s. Sujice i Kupreškog polja) koji su imali da postave zasede na komunikaciji Sujica — Kupres. Napomenuto je da se u Kupresu nalaze jače neprijateljske snage, sa kojima treba izbegavati borbu sve dok ne stignu naše jače snage. Pošto se znalo da se u Sujici nalazi manji neprijateljski garnizon, preporučeno je da štab bataljona u Donjem Malovanu, zajedno sa teritorijalnim snagama, izvidi mogućnost njegovog likvidiranja, kao i da se komunikacija u pravcu Kupresa i ka Sujici poruši i onesposobi za saobraćaj.

Prema informacijama, između Malovana i Kupresa se nalazila manja, partizanska četa sa sedištem u Gornjem Vukovskom, sa kojom su bataljoni imali da stupe u vezu i upotrebe je prema nahodanju. Trebalo je da se prostor između Gornjeg i Donjeg Malovana potDuno obezbedi, da bi se tim pravcem uputile bolnice i komore Udarne grupe iz reiona Prozor — Gornji Vakuf ka oslobođenoj teritoriji u reionu Glamoča. Tada je već čitava teritorija zapadno od drumu Kupres — Sujica bila oslobođena, ali je u selima najbližim Kupresu bio jak uticaj neprijatelja.

Glavnina brigade trebalo je da i dalje ostane u rejonu Prozora. Tako je 3. bataljon ostao na položajima u širem rejonu s. Parcani, radi zatvaranja pravca Rama — Prozor; na Makljenu se nalazio 5. bataljon, dok se 2. bataljon nalazio u bližoj okolini Prozora i u samom ovom gradu. Ka Gornjem i Donjem Malovanu upućeni su 1. i 4. bataljon. Oni su padom mraka 21. jula krenuli u s. Ravne (oko 8 km severoistočno od s. Sujica) i u toku marša uhvatili vezu sa mesnim partizanima. Zbog neprijateljske avijacije i otkrivenog zemljišta marševalo se samo noću. Posle predanka nastavilo se ka prostoriji severno od s. Sujica. Po dolasku u s. Gornji Malovan, 1. bataljon je odmah uputio patrole

i postavio zasede na komunikaciju koja vodi od Kupresa, porušivši je na toj deonici. I 4. bataljon je stigao u Donji Malovan, gde je postavio zasede prema Sujici i preduzeo rušenje komunikacije u visini D. Malovana. Treba imati u vidu da je komunikacija Kupres — Sujica bila vrlo nepopodna za rušenje, jer se porušeni deo mogao relativno lako zaobići.

Prema podacima koje je štab 4. bataljona dobio od delova bataljona »Vojin Zirojević«, u Sujici se nalazio vod domobrana iz sastava pešadijskog puka iz Sinja (oko 44 domobrana) i žandarmerijska stanica sa 11 žandarma. Kako je bilo predviđeno, štab 4. bataljona je u dogovoru sa štabom 1. bataljona odlučio da se ovo mesto napadne 4. bataljonom i delovima 1. bataljona, kao i jednom četom bataljona »Vojin Zirojević« — ukupno sa oko 200 boraca. U toku noći 23/24. jula jedinice su podišle neprijateljskom garnizonu u Sujici, a ujutru u 5 časova počeo je napad. Posle kraće borbe Sujica je oslobođena. Tu je zarobljeno 11 domobrana i 10 milicionara, dok su ostali uspeli da pobjegnju u pravcu Duvna.

Dok su 1. i 4. bataljon u toku pokreta ka G. i D. Malovanu bili na predanku u rejonu s. Ravno, Vrhovni štab je 22. jula u 12 časova izdao naređenje svim brigadama Udarne grupe za dalja dejstva. Po tom naređenju, 3. brigada je imala da u toku noći 27/28. jula oslobodi Sujicu, angažujući svoja četiri bataljona (1. i 4. koji su već bili u pokretu i 2. i 5. koji su se tada nalazili u rejonu Prozora). Treći bataljon koji se nalazio u rejonu Gračanice, trebalo je da i dalje ostane na tim položajima, s tim da bude pod komandom štaba 4. brigade koja je imala da dođe u Sćit.

Prema tom naređenju, 1. proleterska brigada imala je da krene ka Duvnu i pošto ga oslobodi, da se razmesti po okolnim selima, dok je 4. proleterska imala da se rasporedi u rejonu Gornjeg Vakufa i Prozora i zatvori pravce od Bugojna i Kupresa. Pod komandu štaba 4. brigade stavljani su, pored 3. bataljona 3. brigade, još i Konjički bataljon i Prozorska četa, s tim što se sada na nju prenosi celo zatvaranje pravaca koji dolinom Rame i sa dela pruge Ivan sedlo — Jablanica izvode ka Prozorskoj kotlini.

Jedan bataljon 4. brigade dobio je zadatak da sprovede bolnice do Gornjeg Malovana, kako bi ih dalje, ka

šumi ispod planine Cincar gde se već nalazila baza bataljona »Vojin Zirojević«, sproveo bataljon 3. proleterske brigade koji se nalazi u G. Malovanu.

Druga proleterska brigada imala je da se prikupi kod s. Blagaja (oko 7 km severno od Kupresa). Tu bi se odmorila, a zatim izvršila napad ka Kupresu.¹⁷

Međutim, događaji nisu tekli onako kako se predviđalo. Kao što je već izneto, delovi 3. proleterske brigade oslobodili su Šujicu još 23/24. jula, a neprijateljske snage sa pravca Bugojna uspele su da u toku dvodnevni borbi, 22. i 23. jula, prodru do Gornjeg Vakufa i da 23. jula predveče uđu u ovo mesto sa bornim kolima. Štab 4. brigade je odmah uputio jedan bataljon da posedne položaje kod Karamustafića i da zatvori pravac Gornji Vakuf — Prozor. Dobivši podatke da su delovi 3. sandžačke zauzeli Šujicu i da su ustaše od Bugojna prodrle ka Gornjem Vakufu, Vrhovni štab je 24. jula naredio 3. brigadi da dva bataljona iz rejona Prozora koji su bili predviđeni za dejstva u rejonu Šujice, ostanu kod Prozora, s tim da uspostave vezu sa načelnikom Vrhovnog štaba i sa štabom 4. brigade i stave im se na raspolaganje radi sprečavanja eventualnog nastupanja ustaša od Gornjeg Vakufa ka Prozoru. Dalje je naređeno da 3. brigada prihvati Konjički bataljon koji se sa planine Bitovnje povlačio ka Prozoru. Tako je do daljeg obustavljen pokret glavnih snaga 3. proleterske brigade na odsek Kupres — Livno. Pretpostavljalo se da će neprijatelj produžiti nastupanje od Gornjeg Vakufa ka Prozoru, pa je naređeno i da se drum između ta dva mesta prekopa, da se pripreme flaše sa benzinom i druge mere protiv motornih vozila. Međutim, neprijatelj se istog dana povukao u pravcu Bugojna.

Četvrta proleterska brigada je posela prostoriju Prozor — Gornji Vakuf. Kako neprijatelj nije ispoljavao nikakvu aktivnost ni na pravcu Bugojno — Gornji Vakuf — Prozor, ni sa odseka pruge Sarajevo — Mostar ka Prozorskoj kotlini, a pošto je postojala hitna potreba za novim snagama na prostoriji Kupres — Livno — Duvno, glavnina 3. brigade je krenula iz Prozorske kotline ka toj prostoriji.

¹⁰ Zbornik II/4, dok. 189.

Neprijatelj nije mirovao, već se 26. jula neometano uputio iz Bugojna u Kupres. Prvo je u Kupres stigao jedan bataljon ustaške »Crne legije« sa vodom oklopnih kola, a zatim još neka pojačanja. Za dejstva ka Duvnu i Livnu »Crna legija« je raspolagala i sa tri aviona.

Dok su se jedinice »Crne legije« sa ojačanjima pripremale za napad, raspored naših snaga na prostorijski Su-
jica — Duvno, odnosno Sujica — Livno, bio je sledeći:
1. bataljon 3. proleterske nalazio se na položajima Gornji i Donji Malovan, zatvarajući komunikaciju Kupres — Su-
jica. Naime, jedna četa ovog bataljona nalazila se u Gornjem Malovanu, gde je držala zasede na kosama koje se neposredno spuštaju ka komunikaciji sa zapadne strane, dok je glavnina bataljona bila u rejonu Donjega Malovana. Tu su se nalazili i delovi bolnice. U rejonu Sujice nalazio se 4. bataljon 3. brigade koji je u toku noći, dok se neprijatelj u Kupresu pripremao za napad, uputio* jednu četvu na položaj kod Borove glave, na komunikaciji Sujica — Livno, gde su se već nalazile dve čete bataljona »Vojin Zirojević«. Prva proleterska brigada se nalazila na prostorijski Mokronoge — Gutuća polje — Karlov han — Duvno.

Treba naglasiti da su komunikacije Kupres •— Sujica i Sujica — Duvno bile vrlo nepovoljne za odbranu, dok se zaprečavanje na komunikaciji Sujica — Livno moglo lakše izvršiti. Naime, na komunikaciji Kupres •— Sujica nije bilo pogodnih mesta i objekata za efikasna rušenja, a ni mesta za postavljanje zaseda, zbog otkrivenog okolnog zemljišta. Ova okolnost bila je utoliko nepovoljnija što je neprijatelj raspolagao motorizovanim i oklopnim sredstvima, a mogao je i da izviđa i dejstvuje iz vazduha. Ustaške snage (ojačani bataljon »Crne legije« na kamionima, sa sedam tenkova) krenule su vrlo rano iz Kupresa komunikacijom ka Sujici i već u 5 časova 28. jula izbile u Gornji Malovan. Tu je borbu prihvatila jedna četa 1. bataljona 3. brigade, ali je neprijatelj, koji je pored brojne nadmoćnosti imao i podršku artiljerije, minobacača i tenkova, uspeo da je potisne iz rejona Gornjeg Malovana i prodre u pravcu Sujice. Tom prilikom je u Gornjem Malovanu popalio kuće i pobio oko 70 staraca, žena i dece. U toku daljeg nadiranja ka Sujici naišao je u visini Donjega Malovana na ostale delove 1. bataljona koji su pri-

hvatili borbu. Tu se nalazio i izvestan broj teških bolesnika koje je trebalo brzo evakuisati, jer je neprijatelj uspeo da proдре na domak same bolnice. Za evakuaciju bolesnika i ranjenika angažovani su, pored bolničkog osoblja, i delovi 1. bataljona koji je istovremeno vodio borbu sa ustašama. Dok je deo neprijateljske pešadije, uz podršku tenkova, vodio borbu sa glavninom 1. bataljona kod Donjeg Malovsna, ostatak je produžio ka Sujici. Zahvaljujući velikom požrtvovanju boraca i rukovodilaca 1. bataljon je uspeo da spase ranjenike — da ih pod borbom izvuče iz kuća i prenese u obližnju šumu, kao i da spreči prodor neprijatelja u njihovo sklonište. Neprijatelj se, po ulasku u Sujicu, tu zadržao, uputivši jedan vod na kamionima, sa tenkovima ka Duvnu.

Cim je obavešten o prodoru neprijatelja u Sujicu i njegovom daljem nastupanju ka Duvnu, štab 1. proleterske brigade je odmah naredio da dva bataljona krenu i zatvore pravac Sujica — Duvno (kod s. Mokronoge se već nalazio 4. bataljon). Istovremeno je naređeno i pionirskom vodu da poruši most na Sujici. Međutim, neprijatelj je ostavio deo snaga da se bori sa bataljonom kod Mokronoga, a sa tenkovima produžio ka Duvnu, u koje je iznenada upao i zaplenio brdski top 65 mm 1. proleterske brigade. Tako je svega jedan vod ustaša sa kamionima i tenkovima uspeo da se probije od Sujica ka Duvnu i da iznenadi delove 1. proleterske brigade.

Glavnina snaga »Crne legije« produžila je borbu sa delovima 3. proleterske brigade u rejonu Sujice, gde je popodne pokrenuo i svoje delove iz garnizona Livno. Slabe snage neprijatelja koje su upućene ka Borovoj glavi dočekao je bataljon »Vojin Zirojević« i odbacio ka Livnu. Istog dana predveče, glavnina 1. bataljona 3. proleterske brigade je određena za prenos nepokretnih ranjenika ka Cincaru, a samo je jedna četa ovog bataljona ostala da štiti komunikaciju Gornji Malovan — Donji Malovan.

U to vreme su počeli da pristižu i prednji delovi glavnine 3. proleterske brigade koji su krenuli iz rejona Prozora. Ovog dana neprijatelj nije uspeo da poveže svoje snage iz Sujice i Livna. Zbog jakog pritiska 3. proleterske brigade u rejonu Sujice, bio je prinuđen da sve snage zadrži na toj prostoriji, izuzev manjih pešadijskih delova i

nekoliko tenkova koje je uputio ka Duvnu. Te noći (28/29. juna) neprijatelj je, pored Sujice, držao i Duvno, istina vrlo¹ slabim snagama.

U toku 28/29. jula izvršen je pritisak na komunikaciju Kupres — Bugojno. Tako su delovi 3. krajiškog odreda porušili komunikaciju Kupres — Bugojno na priličnoj dužini. Isto tako i delovi 2. proleterske brigade su iste noći napali na pravcu Blagaj — Kupres, sa severne strane. Borba je vođena gotovo čitave noći, što se moralo odraziti na dalja dejstva neprijatelja.

Prva proleterska brigada nije u toku noći 28/29. pokušala da napadne i likvidira posade u Duvnu, odnosno u s. Blažuju, iako su bile slabe. Kao osnovni razlog, štab brigade navodi da se nije raspolagalo odgovarajućim oružjem »za uspešnu borbu protiv šest tenkova . . . koji krstare između Duvna i Blažuja«.

Onako brz prodor od Kupresa ka Sujici i Duvnu omogućili su neprijatelju u prvom redu tenkovi, praćeni motorizovanom pešadijom. Naše jedinice nisu bile osposobljene ni uvežbane za borbu protiv tenkova, pogotovo na otkrivenom terenu. Otuda je nastala situacija da se gotovo čitava 1. proleterska brigada koja se nalazila u širem regionu Duvno — s. Blažuj, i pored brojne nadmoćnosti, nije upustila u borbu protiv slabe pešadije. Pokušaj napada jednom grupom boraca na Duvno i drugom na Blažuj nije dao nikakve rezultate.

U toku 29. jula, dok su se snage 1. i 3. proleterske brigade prikupljale i pregrupisavale, neprijatelj se nije usuđivao da produži nastupanje iz Sujice ka Livnu. Sutradan, 30. jula, on je delom snaga krenuo iz Sujice i, uz podršku bornih kola, artiljerije i avijacije, uspeo da odbaci delove bataljona »Vojin Zirojević« i da se dokopa Borove glave. U to vreme 1. bataljon 3. proleterske nalazio se na položajima Crni vrh — Kozja glava — Malovan, a 1. bataljon 1. proleterske i 4. bataljon 3. proleterske na položajima zapadno od linije Sujica — Suhovrh — Hajdučka kosa — Lončareva poljana — k. 1410. Ove jedinice su zatvarale pravce koji izvode sa komunikacije Sujica — Livno ka planini Cincar. Dejstvom 3. proleterske brigade pojačan je 30. jula pritisak na neprijatelja duž komunikacije Donji Malovan — Sujica — s. Galečić. Tako su delovi

3. bataljona 3. proleterske na samoj cesti kod škole u Donjem Malovanu dočekali u zasedi jedan kamion sa ustašama i vatrom iz automatskog oruđa i ručnim bombama naneli neprijatelju gubitke, zaplenili kamion i nešto oružja i municije. Zbog toga je njegova komora, koja se iz Kupresa kretala iza ove predhodnice ka Sujici, da bi doturila hranu i municiju, bila primorana da se vrati u Kupres. Svi novi pokušaji neprijatelja da od Kupresa prodre u Sujicu nisu uspjeli. Tek pod zaštitom tenkova uspeo je da prodre do Sujice i Duvna i da doturi hranu i municiju tamošnjim jedinicama.

Krajem jula situacija na prostoriji Sujica — Duvno — Livno bila je sledeća: neprijateljske snage jačine oko 2.000 vojnika, ojačane sa nekoliko tenkova, artiljerijom i minobacačima i snabdevene sa dovoljnom količinom municije, držale su na ovoj prostoriji čvorne tačke Duvno, Sujicu, Borovu glavu i Livno. One su vrlo teško održavale vezu sa Kupresom (jedino pomoću oklopnih vozila), a 5. krajiški odred ih je potpuno odsekao i od Glamoča. Deo snaga 4. operativne zone je uspešno zatvarao pravac koji vodi od Sinja ka Livnu, kao i druge pravce koji iz tog dela Dalmacije vode ka Livnu. One su u rejonu Prologa potukle jednu italijansku kolonu. Druga proleterska brigada je sa 3. krajiškim odredom vršila snažan pritisak na Kupres i širi rejon ovog neprijateljskog uporišta. Sa istočne strane komunikacije Kupres — Duvno, na liniji selo Zanolina — Javorni vrh — Paklina planina, nalazila se glavnina 3. proleterske brigade (2, 3 i 5. bataljon), a severoistočno od desnog krila 3. proleterske bio je 3. bataljon 4. proleterske (rejon Donjeg Vukovska), kao i jedna četa bataljona »Vojin Zirojević«. Zapadno od komunikacije Kupres — Sujica, u širem rejonu Malovana, nalazio se 1. bataljon 3. proleterske brigade, a severno od komunikacije Sujica — Livno, jedna grupa bataljona (1. bataljon 1. proleterske, 4. bataljon 3. proleterske brigade i bataljon »Vojin Zirojević«), Između komunikacija Duvno — Sujica i Sujica — Livno bila je glavnina 1. proleterske brigade. Zadatak svih ovih snaga bio je prvo da se likvidira neprijatelj na prostoriji Duvno — Sujica — Borova glava, a zatim da se oslobode Livno i Kupres.

Napad koji je predviđen za noć 30/31. jula radi likvidacije neprijateljske grupe koja je prodrla od Kupresa na prostoriju Sujica — Duvno, odgođen je za sledeću noć. Trebalo je da ga izvedu 3. i 1. proleterska brigada, ojačane jednim bataljonom 4. operativne zone (bataljon »Vojin Zirojević«), Radi toga Vrhovni štab je 31. jula dostavio štabu 3. proleterske naređenje da u dogovoru sa načelnikom Vrhovnoga štaba (koji se u to vreme nalazio kod štaba ove brigade) preduzme mere za što bolju vezu i koordinaciju dejstva u toku noći 31. jula/1. avgusta između 1. i 3. proleterske brigade.¹⁸ Teškoće u održavanju veze koja se obavljala jedino kuririma, bile su utoliko veće što su jedinice na ovako širokoj prostoriji raspoređene u tri udaljene grupe.

Postavilo se i pitanje organizacije komandovanja. Prema uputstvu Vrhovnog štaba, dostavljenom 31. jula načelniku Vrhovnog štaba, predviđeno je da u operaciji za Livno, 2. proleterskom brigadom, 3. krajiškim odredom, Zlatarskim bataljonom, kao i bataljonom u Donjem Vukovskom, komanduje Vrhovni štab. Pod neposrednu komandu načelnika Vrhovnog štaba stavljene su Jakićeva grupa (1. bataljon 1. brigade, 4. bataljon 3. brigade, i bataljon »Zirojević«), zatim Kočina grupa (sastavljena od četiri bataljona 1. proleterske brigade) i Volodina grupa (2, 4. i 5. bataljon 3. brigade), a po završenoj koncentraciji snaga u širem rejonu Livna, pod njegovu komandu dolazi i 450 partizana Glamočkog odreda.¹⁹

Međutim, prodor neprijateljskih snaga od Kupresa ka Sujici, Duvnu i Livnu znatno je poremetio planove Vrhovnog štaba na ovoj prostoriji. Kao prvi zadatak, koji se posebno ističe i u naređenju Vrhovnog štaba od 31. jula štabu 3. proleterske brigade, bio je likvidacija neprijateljske grupe na prostoriji Sujice — Duvno. U tom naređenju, pored ostalog, stoji: »Borba oko Zlosela i Kupresa se svom žestinom nastavlja sa brojčano nadmoćnijim neprijateljem i baš zato je potrebno da vi što pre likvidirate onu grupu ustaša koja ometa naše daljnje operacije.

¹⁸ Zbornik II/5, dok. 56.

¹⁹ Isto, dok. 60.

Stabu Prve brigade neka drug Arsa napiše pismo da malo energičnije djeluje, a ne da već nekoliko dana, bez dotira sa neprijateljem, tapka na jednom mestu.«²⁰

Dok su se naše snage pripremale da preduzmu dejstva na prostoriji Duvno — Sujica — Borova glava, neprijateljska komanda je na ovom području došla do zaključka da je situacija loša, pa je odlučila da se u Duvno i Sujici ostave posade koje su pre toga držale ova dva mesta, a da se ojačana ustaška »Crna legija« povuče ka Kupresu, radi odbrane ovog uporišta. U vezi s tim u Duvno se 31. jula vratila bivša posada (vod domobrana i vod ustaša 20. ustaškog bataljona), a u Sujicu je pristigao vod domobrana.

Mada su naše snage pripremale odlučan napad na tu neprijateljsku grupaciju, on, zbog nepovezanosti snaga i nedovoljne odlučnosti, nije dao ni približno rezultate kakvi su se očekivali. No, zahvaljujući dotadanjim dejstvima 1. 2. i 3. proleterske brigade, neprijatelj je bio prinuđen na povlačenje glavnine svojih snaga sa teritorije Sujica •— Duvno. Njegova komanda navodi da se moralo vratiti u Kupres zbog toga što su sa ovim mestom bile prekinute veze, a time dovedeno u pitanje i snabdevanje bataljona »Crne legije« hranom i municijom. Bojali su se da će partizanske snage uskoro potpuno onemogućiti svaki saobraćaj. Sem toga, jedan od razloga za povlačenje ovih glavnih neprijateljskih snaga bio je i snažan pritisak dela naših snaga na Kupres. U ovakvoj situaciji Kupres je bio od posebnog značaja i neprijatelj je nastojao da ovu tačku odbrani po svaku cenu. Za hitno ojačanje kupreškog garnizona dolazile su u obzir jedino one snage koje su iz Kupresa 28. jula prodrle u pravcu Sujice i Duvna, odnosno Livna.

Neprijatelj je izvršio sve pripreme za noćnu borbu na liniji Sujica — Duvno. Ostavivši samo manje delove u rejonu Duvna, on je gotovo sve snage prikupio u Sujici i na položajima kod ovog mesta. Po padu mraka povukao je i delove sa Borove glave, a na Suhom vrhu (t. 1457) i t. 1285 zadržao je jaku jedinicu, kako bi odatle mogao

²⁰ Isto, dok. 56.

efikasno štiti prilaze Sujici sa zapadne strane. Takođe je poseo sve dominirajuće tačke neposredno severno, istočno i jugoistočno od Sujice.

Prema planu, iz grupe bataljona koja se nalazila severno od komunikacije Sujica — Livno, 1. bataljon 1. proleterske brigade imao je da zauzme Borovu glavu, 4. bataljon 3. brigade da napadne i zauzme Suhi vrh, prvu dominantnu tačku koja se nalazi zapadno od Sujice. Sa južne strane komunikacije Sujica — Livno, planiran je napad sa tri bataljona 1. proleterske brigade. Treća proleterska sa svoja tri bataljona, imala je da napadne garnizon Sujicu sa istočne i severoistočne strane i to: 3. bataljon da se probije u Sujicu jarugom bez borbe, 5. bataljon u centru borbenog poretka da napadne direktno Sujicu sa istočne strane, a 2. bataljon da preseče komunikaciju Sujica — Duvno neposredno južno od Sujice i da napada sa jugoistočne strane. Odlučeno je da napadnu prvo bataljoni zapadno od Sujice.

Bataljoni 3. proleterske brigade koji su napadali sa istoka, približili su se neprijateljskim položajima. Staviše, 3. bataljon je čak počeo da se spušta jednom jarugom ka Sujici, ali, pošto na drugim pravcima nije otvarana vatra, odlučeno je da privremeno obustavi dalje nastupanje. U samoj Sujici i neposrednoj okolini neprijatelj je raspolagao jačim snagama, a i okolno zemljište mu je pružalo mogućnost za organizovanje odbrane i noću.

Dva bataljona (4. i 2) 1. proleterske brigade su ujutro 1. avgusta izbila na položaje kod Lupoglava, odnosno na Borovu glavu, dok je 3. bataljon bio na komunikaciji Borova glava — Livno. Prema tome, glavnina 1. proleterske brigade nije u toku noći ispoljila nikakvu neposrednu aktivnost. Isto tako i glavnina 3. proleterske koja je napadala Sujicu sa istoka, očekujući napad sa zapadne strane, nije se angažovala u neposrednom napadu, već se povukla na polazne položaje. Zato se ova akcija završila bez značajnih rezultata. Od ukupno 1.000 naših boraca angažovanih u napadu na Sujicu, samo je oko 200 uzelo učešća u borbi u toku noći 31. jula/1. avgusta.

Ono što je propušteno noću moralo se izvršiti danju. Stab 3. proleterske brigade, sa kojim je bio i načelnik Vrhovnog štaba, doneo je odluku da se krene u napad na

neprijateljske snage u rejonu Sujice. Znači, napad je trebalo obnoviti, ali sada pod mnogo nepovoljnijim uslovima — danju protiv brojno jakog i tehnički nadmoćnijeg neprijatelja kome je i zemljište išlo naruku.

Treća brigada sa svoja tri bataljona krenula je odlučno i organizovano u napad. Njen 3. bataljon koji je bio na desnom krilu, nastupao je preko prvih kosa iznad Kupreškog polja, zapadno od s. Zanolina, ka Batoglavu (t. 1272), visu koji se nalazi oko 6 km severno od Sujice. Na centralnom pravcu od Javorovog vrha ka Sujici napadao je 5. a levo od njega 2. bataljon.

Treći bataljon koji je nastupao južnom ivicom Kupreškoga polja ka položaju Batoglav, uputio je jedan vod ka samoj komunikaciji, u visini Donjeg Malovana, da postavi zasedu kod osnovne škole. Oko 8 časova došlo je do borbe. Neprijatelj je upotrebio artiljeriju, minobacače i avijaciju. Vod 3. bataljona kod Donjeg Malovana prihvatio je borbu sa delom neprijateljskih snaga koje su iz Kupresa pošle u susret svojoj šujičkoj grupi. Glavnina 3. bataljona koja je izbila na Batoglav, sukobila se u susretnoj borbi sa neprijateljskim snagama koje su sa južne strane Sujice izbijale ka Batoglavu. U vrlo oštroj borbi neprijatelj je, zahvaljujući artiljerijskoj i minobacačkoj podršci, uspeo da potisne naše snage sa te važne tačke. Isto tako došlo je do oštre borbe između neprijatelja i našeg 5. i 2. bataljona. Na ovom odseku borba je vođena čitavog dana. Neprijatelj je uspeo da potisne delove 2. bataljona i da izbije neposredno u levi bok 5. bataljona koji je napredovao ka Sujici.

Da bi ovladao položajem na Batoglavu koji je bio važan kako za izvlačenje snaga ka Kupresu, tako i za njihovo dalje zadržavanje u rejonu Sujice, neprijatelj je navaljivao vrlo uporno na 3. bataljon, uputivši i tenkove duž drumu. Kad je popodne pao Batoglav, glavnina 3. bataljona je bila primorana da se povuče severno. Nastala je dilema kojim pravcem dalje dejstvovati: povući se ka prvobitnim polaznim položajima, odnosno u pravcu Zanolina, ili produžiti borbu sa težnjom da se dohvate položaji na samoj komunikaciji kod Donjeg Malovana. Odlučeno je da se krene ka Donjem Malovanu, gde je već je-

dan njegov vod vodio borbu sa neprijateljskim snagama koje su ovamo pristizale.

Neprijatelj je jednovremeno napadao snagama koje su stigle kao pojačanje iz Kupresa i onim što su nastupale od Sujice ka Donjem Malovanu. Sem ova tri bataljona 3. brigade, ostale naše snage na ovom odseku nisu pružile otpor. Treći bataljon se uspešno suprotstavljao neprijateljskoj pešadiji, ali kada je ona pojačana tenkovima, situacija se naglo pogoršala. Tenkovi su izbili neposredno kod škole u Donjem Malovanu koja se nalazi blizu same glavne komunikacije, dok su se delovi neprijatelja sa pravca Batoglava kretali ka Donjem Malovanu, gde su mu pristizala i nova pojačanja drumom od Sujice. Zahvaljujući inicijativi, hrabrosti i snalažljivosti boraca i rukovodilaca, bataljon se probio na zapadnu stranu komunikacije Sujica — Donji Malovan i dalje ka Donjem Malovanu, gde je stigao pre pada mraka. U toku tog povlačenja bataljon je bio izložen neprekidnoj pešadijskoj i tenkovskoj vatri. Naročito je bila efikasna i snažna mitraljeska vatra iz tenkova. Za sve to vreme, neprijatelj je imao podršku artiljerije i minobacača. Bataljon je imao oko 10 izbačenih iz stroja, a ranjen je i politički komesar bataljona. Isto tako vrlo jaka borba vođena je i na položajima 5. i 2. bataljona koje je u toku dana neprijatelj uspeo da odbaci ka istoku.

Načelnik Vrhovnog štaba koji je sa osmatračnice na kosi zapadno od s. Zanoline neposredno pratio tok borbe, u svom izveštaju Vrhovnom komandantu, pored ostalog, kaže:

Borba se vodila ceo dan i bila je vrlo žestoka. Neke jedinice Treće brigade pokazale su pravo herojstvo. Sve to nije pomoglo, jer Prva brigada i Jakićeva grupa ne priskočiše da iz pozadine napadnu neprijatelja. Ovim ne mislim da branim Treću brigadu, čije je ljudstvo i komandovanje dalo sve od sebe. I pored noćnog umora jedinice su po dva do tri puta bacane u borbu na ovome sektoru. Bili smo svesni da nebi trebalo dozvoliti ulazak ustaša u Kupres, koji je bio pred padom. Ovako, situacija oko Kupresa pogoršala se, gde se garnizon pojačao sa oko 400 boraca, dva topa, tri tenka, tri bacača i dosta automatskog oružja.²¹

Dok je glavnina 3. proleterske brigade vodila vrlo oštre borbe u rejonu Sujice, sa juga je, na komunikaciju

²⁰ Isto, dok. 56.

Šujica — Borova glava, napadao samo 4. bataljon 1. proleterske brigade i to preko Lupoglava ka rejonu Borca. Ovaj bataljon je imao izvesnog uspeha, ali je protivnapadom neprijateljskih snaga, uz podršku minobacačke vatre, odbačen ka jugu. Ostale snage, predviđene za dejstva u širem rejonu Sujice, nisu se angažovale u toku tog dana.

Pošto je odbacio 3. proletersku brigadu, neprijatelj je padom mraka prikupio sve svoje snage u Sujici i produžio ka Kupresu. Jedan vod iz 12. ustaškog bataljona i vod domobrana koji su se tada nalazili u Sujici, upućeni su ka Duvnu, radi pojačavanja tog garnizona.

Prilikom odstupanja ka Kupresu neprijatelj je popalio selo Donji Malovan. Sa njegovim zaštitnicama koje su se povlačile ka Kupresu, vodili su borbu delovi 1. bataljona 3. proleterske brigade. Tom prilikom poginuo je i komandir 3. čete 1. bataljona Živko Ljujić.

Naše snage upale su u Sujicu noću 1/2. avgusta bez borbe, pošto je neprijatelj već bio odstupio ka Kupresu. Iste noći je 6. bataljon 1. proleterske savladao garnizon u Duvnu. Tako su 2. avgusta ponovo oslobođeni Sujica i Duvno, što je omogućilo dalje izvršavanje predviđenih zadataka na ovoj prostoriji.

Neprijateljske snage koje su dejstvovala iz rejona Kupresa ka Sujici, Duvnu i Livnu, bile su dosta brojne, tehnički dobro opremljene i obučene za borbu. Pored nekoliko tenkova, raspolagale su i transportnim automobilima za prebacivanje pešadije. Ova neprijateljska grupa nije bila izolovana, jer ni na jednom mestu duž komunikacije koje su vodile Kupresu, nije joj odlučno presečen saobraćaj. Istina, na pojedinim mestima nalazile su se zasede, ali su bile malobrojne, pogotovo na ovakvom otkrivenom terenu, pa su u odnosu na neprijatelja koji je raspolagao motorizacijom i bornim kolima predstavljale slabu snagu da bi odlučnije sprečile saobraćaj. Ovo tim pre što, zbog karaktera zemljišta, nije bilo moguće temeljnije rušenje komunikacija i stvaranje ozbiljnijih prepreka za neprijateljske motorizovane snage. Na kraju, treba uzeti u obzir i to, da su naše jedinice koje su imale da napadaju ovu neprijateljsku grupu, bile razbacane na širokoj prostoriji, pa je sa onakvim kurirskim vezama bilo vrlo te-

ško organizovati sadejstvo. Imajući sve to u vidu, može se zaključiti da su uslovi za nanošenje odlučnog poraza ovoj neprijateljskoj grupi bili vrlo mali. Zato je veliki uspeh i to što je neprijatelj za relativno kratko vreme bio primoran da odstupi ka Kupresu.

Kao što se vidi, odlučan napad na ovu neprijateljsku grupu trebalo je, prema planu, da se izvede noću 31. jula' 1. avgusta. Međutim, u toku te noći u borbi je angažovan samo jedan bataljon. A za sledeći dan nije predviđena koordinirana akcija, pa se nije moglo očekivati da će sve snage koje su se tada nalazile na ovoj prostoriji, izvršiti po sopstvenoj inicijativi napad po danu. Otuda su se 1. avgusta odlučno angažovala samo tri bataljona 3. proleterske brigade, sa kojima se nalazio i načelnik Vrhovnog štaba. Od drugih naših snaga delimično su angažovani delovi 1. proleterske brigade koji su se nalazili u međuprostoru komunikacija Duvno — Sujice i Livno — Sujice.

Posle ponovnog oslobađanja Sujice, 3. proleterska brigada je razmeštena na široj prostoriji Sujice i Malovana. Tada se njen 3. bataljon nalazio u Donjem Malovanu sa Bjelopoljskom četom na Batoglavu. Neki borci 3. i 4. bataljona, obuzeti malodušnošću, napustili su u toku noći 2/3. avgusta samovoljno brigadu. Među njima bila su dva člana štaba bataljona (zamenik komandanta i intendant 3. bataljona, zatim komandir i komesar Bjelopoljske čete sa 43 borca ove čete, a takođe komandant 4. bataljona sa 15 boraca. Ova grupa je krenula u pravcu Sandžaka i iskoristivši noć uspela je da se udalji od brigade.

Posle ovog dezertiranja i gubitaka koje je u borbama pretrpela brigada izvršena je reorganizacija: 3. bataljon 3. proleterske brigade je rasformiran, a njegova Mileševska četa ušla je u sastav 2. bataljona ove brigade. Za komandanta 2. bataljona postavljen je Žarko Vidović, a za komesara Vlado Mirković.

Ovo samovoljno napuštanje brigade jednog dela njenih boraca i rukovodilaca, nije toliko uticalo na moralno-političko stanje ostalog sastava brigade. Ali, činjenica je da je u poslednjih mesec dana, brojno stanje brigade smanjeno za 100 boraca i rukovodilaca, od kojih je 50 izbačeno iz stroja u toku borbi.

Oslobađanje Livna

Napad na Livno, za koji je doneta odluka još 26. jula, morao se odložiti zbog intervencije neprijatelja na pravcu Kupres — Sujica — Duvno, odnosno Livno. U naredenju 1, 3. i 2. proleterskoj brigadi od 30. jula data su šira uputstva o načinu izvršenja napada na Livno, dok se u naredenju Vrhovnog štaba, dostavljenom 31. jula načelniku Vrhovnog štaba koji je tada bio kod štaba 3. proleterske brigade u rejonu s. Zanolina, precizira organizacija komandovanja i snage koje će pod neposrednom komandom načelnika Vrhovnog štaba učestvovati u ovom napadu. S obzirom na jak pritisak italijanskih snaga od Sinja u pravcu Livna, bilo je potrebno da se ono što pre napadne i oslobodi. No, i pored sve hitnosti, trebalo je vremena za grupisanje snaga, tako da se napad nije mogao izvesti pre noći 4/5. avgusta.

Prema planu koji je načelnik Vrhovnog štaba dostavio Vrhovnom komandantu, predviđeno je da u napadu učestvuju četiri bataljona 1. proleterske brigade i tri bataljona 3. proleterske brigade, kao i Krajiški kombinovani odred, zatim da se 1. bataljon 1. proleterske zadrži u Duvnu kao posada ovog grada, a da 2. bataljon 3. proleterske brigade (bio je predviđen i 3. bataljon ali je on u međuvremenu rasformiran) organizuje zasede na pravcu Kupres — Sujica. Sem toga, trebalo je preduzeti opsežnije raskopavanje druma, kao i izradu zaklona za ljude, pošto je ovaj teren otkriven.

Predviđeno je da se pokret sa dotadanje prostorije izvrši noću, 3/4. avgusta, a zatim, posle predanka, da se Livno napadne sledeće noći 4/5. avgusta, težeći da se neprijatelj iznenadi.²² Prva brigada imala je da se prikupi na prostoriji s. Potočani, s. Dobro i s. Smrečani, i da napadne istočni i južni sektor Livna; 3. brigada (bez 2. bataljona) da se prikupi kod Sabinog polja za napad na severni sektor, postavljajući teška oruđa u Bašajkovcu, dok je Glamočki odred imao da se prikupi u rejonu s. Kablići i napada Livno sa zapada. Predviđeno je da nastupanje sa po-

²² Odluka o napadu na Livno doneta je još 26. jula, kad 3. bataljon još nije bio rasformiran.

lažnih položaja počne 4. avgusta u 20.30 časova.²³ Načelnik Vrhovnog štaba odlučio je da se i dalje kreće sa 3. brigadom ka Sabinom polju, gde će stići 4. avgusta u zoru.

Posada Livna sastojala se od tri čete domobrana 14. pešadijskog puka, zatim oko 70 domobrana iz jedne čete 13. pešadijskog puka koji su se povukli iz Glamoča, jedne čete ustaša iz 20. ustaškog bataljona, kao i od milicionara i žandarma. Tako je Livno branilo oko 950 neprijateljskih vojnika, naoružanih sa nekoliko stotina pušaka, oko 20 automatskih oruđa (puškomitraljeza i mitraljeza) i 2 minobacača 80 mm, koji su uz to raspolagali i velikim količinama municije.

Samo Livno bilo je utvrđeno i opasano jednim redom bodljikave žice, a za odbranu posebno su bili organizovani oslonci: tvrđava Vejsil prema šumi Bašajkovač, tvornica cementa, žandarmerijska stanica i stočna stanica na drumu Sinj — Livno. U centru grada je utvrđena i kuća dr Mitrovića.²⁴ I ovaj grad, kao i drugi u kojima su se nalazili italijanski garnizoni, bio je, kao što se vidi, vrlo dobro utvrđen. Italijani su izgradili čvorove odbrane, sa dobro raspoređenim i gusto posejanim bunkerima. Odmah severno iznad Livna nalazi se šuma Bašajkovač, a severoistočno od nje ka Livnu, Efren Kula, zatim u produženju bliže Livnu kula Vejs. Ispod te kule nastavlja se Klanac kula, a ispod nje sa istočne strane Hatlagića tabija. Zapadno od Bašajkovca nalazi se Zastinje, a južno od Bašajkovca ka Livnu su kasarne (četiri), a zatim barake. Od Hatlagića tabije sa jugoistočne strane nalazi se fabrika cementa i blizu nje samostan Gorica. Jugoistočno od barake ka centru grada nalazi se pomenuta kuća dr Mitrovića. Rasadnik, klanica i stočna stanica nalaze se na jugoistočnoj periferiji Livna. Svi nabrojani objekti bili su utvrđeni i posednuti. Pored ovog, neprijatelj je poseo i izvesne otpornije kuće u samom gradu. Sve ovo je bilo povezano u jedinstven sistem odbrane, a navedeni objekti, izuzev Bašajkovca, bili su okruženi i bodljikavom žicom.

Napad na Livno imao je da se izvrši u tri napadne kolone: Jugoistočna kolona — jačine četiri bataljona 1.

²³ Zbornik II/5, dok. 66.

²⁴ Dr Dušana Mitrovića i njegovu porodicu su zverski pogubile ustaše.

proleterske brigade sa 8 teških mitraljeza, pod komandom Koče Popovića — napadala je opštim pravcem s. Dobro — Velika Orlovača — Livno, na odsek Kremenjača — tvornica cementa — stočna stanica (sve zaključno). Kolona održava vezu desno sa snagama 3. proleterske brigade, a levo na r. Bistrici sa snagama 5. krajiškog odreda.

Severna kolona — tri bataljona 3. proleterske brigade, sa 2 brdska topa, 2 bacača i 3 teška mitraljeza, pod komandom komandanta 3. proleterske brigade Vladimira Kneževića — napada Livno sa severne strane, na odseku šuma Bašajkovac. Desna granica širenja zapadna ivica šume Bašajkovac — severna crkva u Livnu, a levo Crvenice zaključno, s tim da desno održava vezu sa kombinovanim snagama 5. krajiškog odreda, a levo sa delovima 1. proleterske brigade. U zoni napada 3. proleterske brigade nalaze se utvrđene neprijateljske tačke u rejonu Zastinje, zatim kod kasarne i ciglane, Efren i Vejs kula, kao i barake u rejonu ovih dvaju kula.

Zapadna kolona, svega jedan bataljon (oko 350 ljudi), pod komandom Sime Bajića, imala je da napada Livno sa zapadne strane, opštim pravcem s. Kablići — s. Suhača — Zastinje — Livno, na odseku između r. Bistrice i šume Bašajkovac. Kolona je trebalo da u toku 4. avgusta održava vezu, levo sa bataljonom 3. proleterske brigade, a kasnije po dogovoru.²⁵

Trebalo je da sve tri kolone krenu u napad 4. avgusta u 20.30 časova s polaznih položaja (udaljenih 2—4 km od grada): s. Guber — But (t. 825) — Vučkovina (k. 791) — Velika Orlovača (k. 927) — Gradina (k. 893) — Kremenjača — šuma Bašajkovac — zapadna ivica sela Suhače.²⁶

U vezi sa planiranim napadom 3. proleterska brigada je ovako rasporedila svoje bataljone: 4. bataljon na desnom krilu napada preko pravcem preko Zastinja, s tim što je jedna četa u zasedi na drumu Livno — Glamoč; 1. bataljon u centru borbenog poretka brigade napada sa severne strane barake i četiri kasarne, a zatim prodire u grad; 5.

²⁵ Zbornik II/5, dok. br. 67 i 71.

²⁶ M. Leković »Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942«, izdanje Vojnoistorijskog instituta 1965, str. 368 (zapovest načelnika Vrhovnog štaba za napad na Livno. — Zbornik II/5, dok. 67).

bataljon na levom krilu, po čišćenju šume Bašajkovac zauzima Vejs i Efren kulu, a zatim prema mogućnostima nastavlja prodiranje u grad.

Borci i rukovodioci bataljona »Vojin Zirojević« raspoređeni su po bataljonima proleterskih jedinica, gde su učestvovali u borbi i istovremeno bili vođići proleterskih bataljona. Samo jedan vod ovog bataljona (32 borca), sa jednim mitraljezom, ušao je kompletan u sastav jednog od bataljona 1. proleterske brigade.

Livno je ukupno napadalo oko 1.400 boraca, i to 3. proleterska brigada sa oko 500, 1. proleterska brigada sa oko 800, i bataljon »Vojin Zirojević« sa oko 150 boraca i rukovodilaca. Delovi 5. krajiškoga odreda su zakasnili u napadu na Livno. Navedene snage su bile nedovoljne za uspešan napad na ovako utvrđeni rejon, sa jakom posadom. Činjenica je da su naše snage raspolagale većim brojem automatskih oruđa, ali sa relativno malo municije, tako da se napadač više oslanjao na hrabrost i veštinu naših rukovodilaca i boraca, nego na vatrenu moć svojih jedinica.

Da bi se sprečile eventualne intervencije spolja, sve komunikacije koje izvode ka Livnu bile su posednute. Tako se na pravcu Posušje — Livno nalazio jedan bataljon 1. proleterske brigade, dok je pravac Kupres — Sujica — Livno zatvarao 2. bataljon 3. proleterske; pravac od Glamoča ka Livnu delovi 5. krajiškog odreda, a pravce od Splita zatvarale su jedinice 4. operativne zone. Tako je Livno bilo izolovano i napad se mogao izvoditi bez bojazni da bi mogao biti osujećen bilo kakvom intervencijom spolja. Ovo tim pre što je bilo predviđeno da se i aktivnim dejstvima ka Kupresu i komunikaciji Kupres — Bugojno snaga 3. proleterske brigade, delova 3. krajiškog odreda, 3. bataljona 4. brigade i jedne čete bataljona »Zirojević«, neprijatelj veže na toj prostoriji i onemogućiti mu se eventualno dejstvo ka Livnu.

Jedinice 3. proleterske brigade koje su određene za napad na Livno, stigle su blagovremeno u rejlone prikupljanja, tako da su imale čitav dan za izviđanje i pripreme za napad. Međutim, nije sve teklo po planu. Pošto u toku 4. avgusta nije stigao izveštaj od Kombinovanog odreda, postojali su izgledi da on neće stići da učestvuje bla-

govremeno u napadu na Livno. Pri razmatranju kakve bi mere u tom slučaju trebalo preduzeti, načelnik Vrhovnog štaba je prvo odlučio da se napad na Livno odloži, ukoliko Kombinovani odred ne stigne da završi odgovarajuće pripreme. Međutim, štab 1. proleterske brigade bio je suprotnog mišljenja, pa je najzad zajednički odlučeno da se bataljoni 3. brigade pomere više ka zapadu i preuzmu ulogu Kombinovanog odreda. Tako je 4. bataljon imao da savlada otpor neprijatelja u rejonu s. Zastinja, a zatim da produži ka komunikacijama koje izvode iz Livna ka zapadu i dalje ka jugu, kako bi uhvatio vezu sa krajnjim levim krilom 1. proleterske brigade koja sa juga napada utvrđenu tačku u rejonu rasadnika; 1. bataljon 3. brigade, kao što je izneto, napada neprijatelja u rejonu kasarni i baraka, a zatim produžava ka centru grada, težeći da uhvati vezu sa delovima 2. i 4. bataljona 1. proleterske brigade koji su napadali s juga prema centru grada, a 5. bataljon napada jednim delom snaga preko Bašajkovca ka Efren i Vejs kuli, a drugim prema ciglani. Zauzimanjem ovih tačaka stvorili bi se povoljni uslovi za prodor u grad 1. proleterske brigade, a posebno njenog desnokrilnog bataljona.

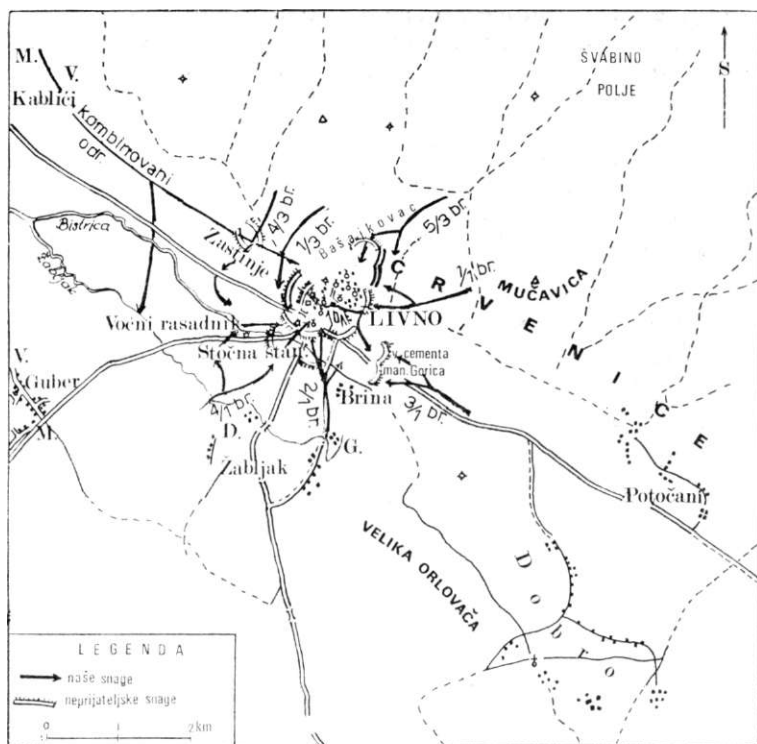
Kada je dat znak, jedinice 3. proleterske brigade su krenule odlučno u napad. Pri tome je 4. bataljon vodio vrlo tešku borbu u rejonu bolnica, kao i sa neprijateljskim snagama na pravcu Budžen. Za to vreme je 1. bataljon, nastupajući vrlo energično, zauzeo neprijateljska uporišta na svom pravcu dejstva, a jednom četom je došlo i do centra grada, gde se nalazila izuzetno dobro utvrđena kuća dr Mitrovića. Nju je branio priličan broj ustaša i nešto Nemaca.

U vrlo oštroj borbi poginuo je veći broj boraca i komandant 1. bataljona Momir Pucarević. U vrlo energičnom nastupanju ovaj bataljon je prešao i r. Bisticu, te se po nesreći sukobio i sa delovima 4. bataljona 1. proleterske brigade koji su prodrli sa juga u grad.

Peti bataljon zauzeo je još u toku noći Efren, a u zoru i Vejs kulu koja je dominirala čitavim gradom. Tom prilikom je zarobio 25 ustaša. Ovim prodorom 3. proleterske brigade sa severa i iznenadnim upadom 2. bataljona 1. proleterske brigade sa juga stvoreni su povoljni uslovi za

definitivnu likvidaciju neprijateljskih snaga u Livnu. Vrlo energično su nastupali i 1, 3. i 4. bataljon 1. proleterske brigade. Pred snažnim naletom proleterskih bataljona, padala su uporišta neprijatelja, a veliki broj njegovih vojnika je zarobljen.

Na kraju neprijatelj se držao samo u kući dr Mitrovića. Pored više pokušaja, naši nisu uspjeli da zauzmu ovo jako utvrđenje koje je neprijatelj (oko 200 ustaša i Nemaca) vrlo efikasno branio. Dovučen je 6. avgusta pre podne i top iz Glamoča, sa nekoliko granata i sutradan, 7. avgusta oko 9 časova blokirana posada je prisiljena da se preda. Tom prilikom je zaplenjeno i oko 6.000 kg eksploziva. Time je definitivno savladan otpor neprijatelja u Livnu.

Oslobađanje Livna 4—7. avgusta 1942.

U ovim borbama za grad ubijeno je oko 150 neprijateljskih vojnika i zarobljeno oko 400 domobrana i milicionara, zatim oko 250 ustaša i desetak Nemaca. Samo relativno mali broj neprijateljskih vojnika uspeo je da se izvuče. Zaplenjeno je oko 600 pušaka, 14 puškomitraljeza, 4 mitraljeza, 2 minobacača, oko 100.000 metaka i 6.000 kg eksploziva.

Drugi bataljon u borbama za Kupres

Još krajem jula, dok su vođene borbe na prostoriji Prozor — Sujica — Kupres, Vrhovni štab je odlučio, da se jedna grupa bataljona prikupi na prostoriji Kupres — Donji Vakuf — Jajce i da se u širem rejonu Jajca i Mrkonjić-Grada stvori novo uporište. Dejstvom ove grupe u pomenutom rejonu stvorili bi se povoljni uslovi i za dejstvo grupe koja operiše na prostoriji Prozor — Kupres — Livno.²⁷ Kako su padom Livna stvoreni povoljni uslovi za neposredniju koordinaciju ovih dveju grupa, na redu je bilo likvidiranje neprijateljskog garnizona u Kupresu. Radi toga, Vrhovni komandant, 6. avgusta, u svom naređenju načelniku Vrhovnog štaba, pored ostalog, kaže:

»Pitanje Kupresa je krajnje aktuelno i ono se mora hitno resiti ako nećemo da svi naši dosadašnji uspesi na ovom terenu ostanu uzaludni. Komunikacija Bugojno — Kupres je za neprijatelja slobodna i nije isključeno da neprijatelj, videći našu slabost na tome sektoru, skoncentriše snage u Kupresu, razbije našu Drugu brigadu i onda ponovo krene u pravcu Šujice, Livna i Duvna. Hitnom likvidacijom Kupresa mi bismo pomrsili neprijatelju sve te račune i sa vrlo malim snagama mogli bismo lako zatvoriti put od Bugojna prema Kupresu i dalje. Na ostvarenju toga zadatka ne smemo ni časa čekati, već treba hitno skoncentrisati što više snaga i brzim udarcem svršiti sa tim ustaškim gnijezdom.«²⁸

U to vreme 3. proleterska brigada se sa svoja tri bataljona nalazila u selima Livanjskog polja, gde je uglavnom delovala politički i pomagala u organizovanju narodne vlasti. Njen 2. bataljon koji je bio predviđen za na-

²⁷ Zbornik II/5, dok. 66.

²⁸ Isto 86.

pad na Kupres, zatvarao je vrlo osetljivu komunikaciju Kupres — Sujica — Livno, koja je rušena i prekopavana.

Predviđeno je da opšti napad na Kupres bude izvršen 11/12. avgusta, i to svim raspoloživim snagama koje su se u tom trenutku nalazile oko Kupresa, tj. sa ukupno oko 13 bataljona. Glavni napad trebalo je izvršiti sa severozapadne strane, između komunikacija koje od Kupresa vode za Bugojno i Zlosela.

Prema zapovesti jedinice su imale sledeće zadatke:

— 2. proleterska brigada (ojačana delovima 3. krajiškog odreda jačine bataljona) delom snaga da zauzme Mala i Velika Vrata i Mali Stožer, poruši komunikaciju i isturi obezbeđenje prema Bugojnu, a glavninom da napadne i zauzme Malu Plazenicu i Čardadžicu i potom da prodre u grad sa severne i severozapadne strane;

— 4. proleterska, sa dva svoja bataljona da krene u napad sa linije Veliki Stožer — Botuni, i čisteći uz put sela, prodre u grad sa istočne i južne strane; da druga njena dva bataljona napadnu sa južne strane, preko sela Brda i brežuljka Pogana glavica, a jedan njen bataljon da ostane u rezervi na Velikom Stožeru; četa bataljona »Vojin Zirojević« koja je pridata 4. brigadi da zauzme brdo Katanicu.

Istom zapovešću naređeno je da 10. hercegovačka i 2. bataljon 3. proleterske, kao zapadna kolona, napadnu sa zapadne strane, preko sela Zlosela, Osmanlije, Gubera i Olova i upadnu u grad održavajući vezu levo sa 2. i desno sa 4. brigadom.²⁹

Predviđeno je da napad počne 11. avgusta u 21 čas, s tim da u to vreme sve kolone krenu sa svojih polaznih položaja. Međutim, ti položaji su bili različito udaljeni od Kupresa. Na primer, polazni položaj zapadne kolone koji se nalazio zapadno od velike okuke komunikacije Kupres — s. Gornji Malovan, bio je udaljen 9 km, a uz to je pravac napada vodio preko ravničastog i dobro tučenog zemljišta.

U određeno vreme sve su jedinice krenule u napad, resene da u toku noći zauzmu grad, zloglasno ustaško uporište. Međutim, ustaše su na položajima dobro organizovanim na prilazima gradu pružile vrlo žilav otpor.

Tako je severna kolona (2. brigada sa delovima 3. krajiškog odreda) u toku noći uspela samo da savlada otpore na prilazima gradu, da ovlada M. i V. Vratima, M. Stože-

²⁹ M. Leković »Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942«, str. 443.

rom, M. Plazenicom i da do svanuća izbjije do prvih kuća grada. Zbog jakog otpora neprijatelja i njegove ubitačne vatre po danu, štab 2. brigade je obustavio dalji napad i jedinice povukao na Čardačicu i M. Plazenicu.

Ni 4. brigada koja je napadala sa jugoistoka, nije mogla potpuno izvršiti zadatak. I njeni delovi su uspjeli da u toku noći prodru do prvih kuća grada, ali su bili prinuđeni da se u zoru povuku na Stožer i u pravcu sela Ribića i Kukavice.

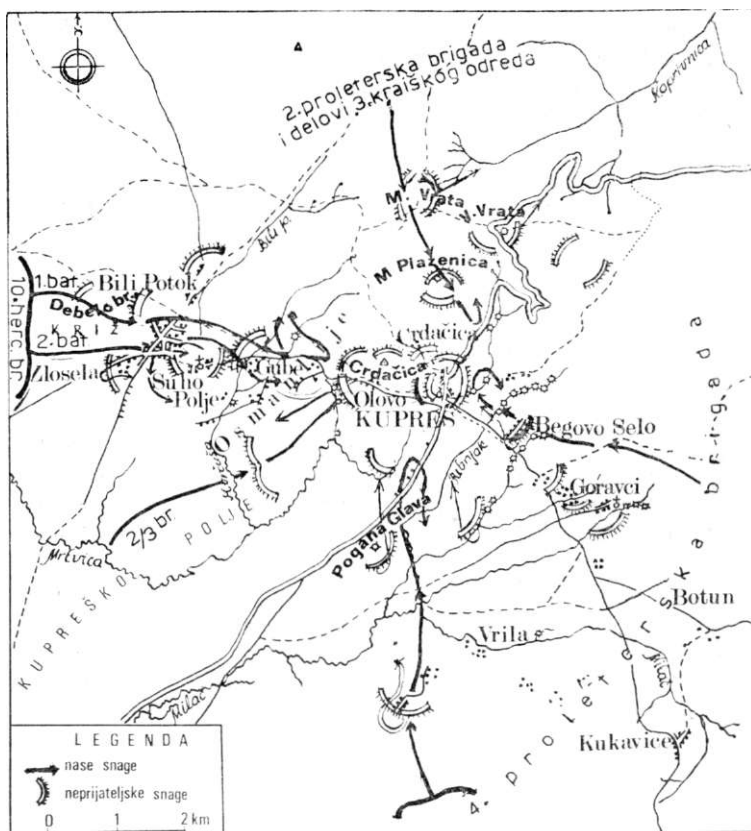
Sto se tiče zapadne kolone, ona je u toku 11. avgusta zauzela polazne položaje, s tim što je 2. bataljon 3. proleterske bio na desnom krilu, u rejonu Kurljaj — Grbićeve košare. Zbog udaljenosti polaznog položaja i savlađivanja otpora kroz sela, kao i zbog kratke letnje noći, kolona je u najpovoljnijem slučaju mogla izbiti pred Kupres u jedan sat pre svanuća, tako da bi se napad na ovo utvrđenje i dobro branjeno mesto' morao izvršiti danju. A kao što smo videli, ni napad na drugim pravcima nije uspeo.

Inače, dejstvo zapadne kolone teklo je ovako. Ona je, 11. avgusta, odmah po padu mraka krenula u nastupanje ka Zloselima, s tim što se 2. bataljon 3. brigade kretao Kupreškim poljem, a levo od njega, južnim delom Zlosela, 2. bataljon 10. hercegovačke brigade. U zloselskoj crkvi pružilo je vrlo jak otpor preko 50 dobro naoružanih i utvrđenih ustaša koji su imali i jedan teški mitraljez, borili su se i ručnim bombama. Drugi bataljon 3. brigade koji se kretao potpuno ravnim zemljištem, rokirao se nešto ulevo ka brežuljcima u rejonu Zlosela, gde je kod pomenute crkve uhvatio neposrednu vezu sa 2. bataljonom 10. brigade. Pošto je 2. bataljon 10. brigade ostavio jednu četvu da blokira neprijatelja u zloselskoj crkvi, ostatak je sa 2. bataljonom 3. brigade produžio ka Kupresu.

Na krajnjem levom krilu zapadne kolone 1. bataljon 10. hercegovačke brigade koji je nastupao preko Debeloga brda i severnim delom Zlosela, izbio je gotovo bez borbe pred s. Olovo. Tako su se, nešto pre zore, našla pred neprijateljskim položajima u rejonu s. Olovo, sva tri bataljona zapadne kolone. Borba je vođena do same zore, ali neprijatelj nije savladan. Kad je svanulo, 2. bataljon 3. brigade i delovi 10. hercegovačke potpali su pod jaku unakrsnu vatru od pravca Olova, sa Čardačice i iz poza-

dine, sa zloselske crkve. Zbog toga su naše jedinice morale da se po danu, pod vrlo nepovoljnim uslovima, povlače ka prostoriji severno od sela Gubera i Zosela. Sva-ko produženje napada na Kupres posle svanuća bilo je ne-realno, utoliko pre što je borba jenjavala i na svim dru-gim osecima oko Kupresa.

Kod zapadne kolone našao se tada i delegat Vrhovnog štaba, Savo Orović, koji je izdao usmeno naređenje da se jedinice ove kolone ne povlače daleko od Kupresa. On je 12. avgusta u 10.50 časova dostavio i komandantu 2. pro-leterske brigade pismeno naređenje da, »... pošto za od-

Prvi napad na Kupres 11. i 12. avgusta 1942.

stupanje nije bilo niti ima uzroka«, zadrži brigadu na sadašnjim svojim položajima, a najdalje na polaznom položaju »odakle bi se preduzeo ponovni napad uz pomoć Krajiške brigade, koja dolazi.«³⁰

U toku ovog napada, zapadna kolona je imala vrlo malo gubitaka — 2. bataljon 3. brigade samo dva ranjena, dok su jedinice na ostalim pravcima imale nešto veće (2. proleterska brigada 2 mrtva i oko 25 ranjenih, 4. proleterska brigada 10 izbačenih iz stroja, a 3. krajiški odred 7 izbačenih iz stroja).

Kada je, noću 12/13. avgusta u rejon Blagaja stigla i 1. krajiška brigada, Vrhovni štab je odlučio da se sledeće noći ponovo napadne Kupres svim snagama (2, 4, 10. i hercegovačkom i 1. krajiškom brigadom, 2. bataljonom 3. sandžačke i sa pet četa mešovitih partizanskih jedinica iz 3. krajiškog odreda i bataljona »Vojin Zirojević« — ukupno sa 16 bataljona (oko 2.400 boraca) i to:

— 4. brigada, sa jednim brdskim topom 75 mm, imala je da sa osloncem na Veliki Stožer napada Kupres sa istočne strane, u zoni desno do Malog Stožera (zaključno), a levo do Bašte brda. Pošto savlada neprijateljska uporišta na prilazima gradu, upada u Kupres sa istočne i jugoistočne strane;

— 2. proleterska brigada, pored obezbeđivanja od Bugojna, imala je da glavnom napada duž komunikacije Bugojno — Kupres;

— 1. krajiška brigada, sa jednim protivtenkovskim topom i četiri teška minobacača, napada pravcem Maglaj — Čardačica — Kupres, šireći se ulevo do Velikih vrata i udesno do Čardačice (zaključno), s tim da u sam Kupres upadne sa severozapadne i zapadne strane;

— 10. hercegovačka brigada sa dva svoja i 2. bataljonom 3. brigade i jednim protivtenkovskim topom, napada odsek Zlosela — Pogana glavica (k. 1212), s tim da jednim bataljonom zauzme Zloselo i očisti teren ka Kupresu, a ostalim snagama da zauzme Poganu glavicu, i odatle produži levo i desno duž puta na jugozapadni deo Kupresa. Desno održava vezu sa 4. brigadom na Bašte brdu

³⁰ Zbornik U/5, dok. 95.

(k. 1200), a levo preko sela Olova i Čardačice sa 1. krajiškom brigadom. Predviđeno je da se pridati top iskoristi za savladavanje otpora u Zloselima, naročito u crkvi.

Predviđeno je da 13. avgusta u 21 čas sve jedinice krenu u energično nastupanje i do 23 časa očiste od neprijatelja sva sela i položaje i zatvore obruč oko grada, a zatim krenu na juriš i potpuno likvidiraju ovaj neprijateljski garnizon.

Dok su se naše snage pripremale za drugi odlučan napad na Kupres, neprijatelj se užurbano spremao da učvrsti odbranu. On je tada imao sledeće snage: bataljon »Crne legije«, četu 17. ustaškog bataljona, četu domobrana 15. pešadijskog puka, oko 600 milicionara, nešto žandarma, jedan vod brdskih topova 9. artiljerijskog diviziona i više minobacača. Ukupno je mogao tada u Kupresu imati oko 1.800 naoružanih vojnika. Pored toga, u tom gradu koji je prosečno u to vreme imao samo oko 1.000 stanovnika, prilivom meštana iz okolnih sela naklonjenih ustašama, broj stanovnika se popeo na preko 9.000.

Govoreći o karakteru odbrane neprijatelja, pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba, u izveštaju Vrhovnom komandantu odmah posle prvog napada, pored ostalog, kaže:

»... celu noć sam posmatrao tok borbe i na osnovu toga stekao sam izvesno uverenje... Seljaci okolnih sela brane svoja sela i to dosta uporno. Kad budu potisnuti iz njih, povlače se u grad, koji predstavlja prilično jaku oslonu tačku povezanu s Čardačicom (k. 1300). Ovdje se bore očajnički — bore se i boriće se do poslednjeg, našta su ih naterale ove dugotrajne borbe oko Kupresa. Oni su, verovatno zbog paljenja njihovih sela, stekli uverenje da će biti uništeni, a pored toga znaju da su ogrezli u pljački, krvi i razbojništvima i da su mnogo toga dužni. Moje mišljenje je da ćemo ih teško savladati ovim sredstvima i s izmorenom Drugom brigadom. Izgleda da bi trebalo preduzeti temeljite pripreme i koncentrisati svu artiljeriju koju imamo, ako može nešto više bilo bi bolje, kao i bacače. Snažnim naletom s bombama i kamama posle koncentrične vatre više bacača i topova zauzećemo Kupres. inače bez toga i Prve brigade nisam siguran. Možda nisam u pravu, ali to su moji utisci posle ove noći.«³¹

Na desnom krilu 10. hercegovačke brigade napadao je 2. bataljon 3. proleterske brigade, pravcem koji je vodio ravnicaštim terenom, duž drumu Sujica — Pogana

¹⁰Zbornik II/4, dok. 189.

glavica — Kupres. Levo od njega napadao je 2. bataljon 10. hercegovačke brigade, dok se na krajnjem levom krilu nalazio njen 1. bataljon koji je imao zadatak da prodre kroz Zlosela, a delom snaga pravcem koji vodi ispod utvrđene Čardačice ka Olovu i Kupresu. I u ovom napadu su polazni položaji 10. hercegovačke brigade bili dosta udaljeni od glavnog objekta, ali je sada napad bio olakšan utoliko što su naše jedinice već upoznale zemljište i što su imale iskustva u borbi sa neprijateljem u širem rejonu Kupresa. Pored toga, uspešnom prodiranju doprinelo je i bolje organizovano sadejstvo — bilo je predviđeno da svaka jedinica na svom pravcu što energičnije prodire.

Drugi bataljon 3. i 2. bataljon 10. hercegovačke brigade nastupali su vrlo brzo sve do Pogane glavice. Tu se zastalo i utrošilo prilično vremena oko priprema za napad, jer se računalo da neprijatelj drži ovaj položaj. Međutim, kad se ustanovilo da se neprijatelj povukao, a da se na Poganjoj glavici nalazi jako minobacačko odeljenje 1. proleterske brigade koje je poslato kao pojačanje, produžen je energičan napad po ravnom i brisanom terenu. Neprijatelj je otvorio vrlo jaku pešadijsku i artiljerijsku vatru, osvetljavajući čitav predteren zapaljenim senom i svetlećim raketama. Videlo se kao po danu. Jaka vatra iz automatskog oružja, eksplozije mina i granata, ubitačna kartečna vatra i brisani prostor, veoma su otežali prodiranje ka gradu. No, i pored žrtava, 2. bataljon 3. brigade je produžio vrlo energično napredovanje i uspeo da na svom pravcu prodre u prve kuće Kupresa. Borba je produžena i posle svanuća. Čete su puzeći i u skokovima nastavile napredovanje.

Ali, Kupres nije zauzet i sve naše brigade odstupile su pod vrlo nepovoljnim okolnostima i sa velikim gubicima. Drugi bataljon 3. proleterske brigade i 10. hercegovačka zadržali su se na položajima u rejonu Zlosela.

U toku ovog napada, 13/14. avgusta, u sam Kupres uspeli su da prodru delovi 1. krajiške brigade, 4. proleterske crnogorske i 2. bataljona 3. proleterske. Sto se tiče 2. proleterske brigade, ona je naknadno dobila zadatak da ne napada Kupres, već da se zadrži na osvojenim položajima na M. Plazenici, V. Vlatima i M. Stožeru i obezbeđuje komunikaciju Bugojno — Kupres. Inače, za vreme

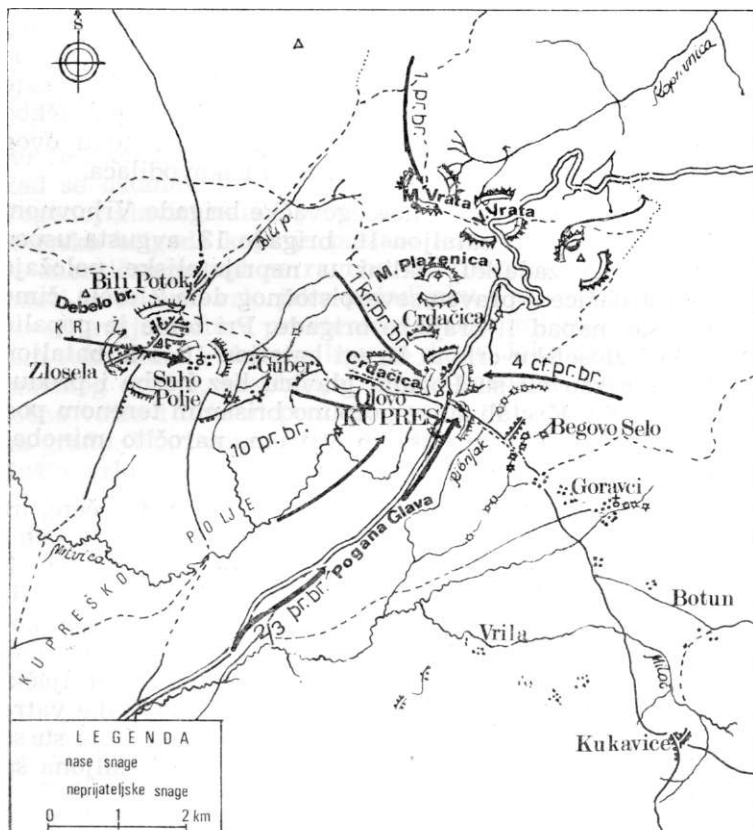
ovog drugog napada vođene su vrlo krvave borbe. U žestokim uličnim borbama ustaše su se koncentrisale oko nekih otpornih tačaka, odakle su snažnom pešadijskom i artiljerijskom vatrom, ručnim bombama i uz podršku oklopnih kola uspele da lokalizuju prodore. Borba u gradu nastavljena je sve do svanuća, kada su naše jedinice usled gubitaka, snažnog neprijateljskog otpora i njegovih protivnapada bile prinuđene na povlačenje. Pretrpele su teške gubitke. Prva krajiška je imala 85 izbačenih iz stroja (21 mrtav i 74 ranjena); 4. crnogorska 115 izbačenih iz stroja (64 mrtva i 51 ranjen); 10. hercegovačka ukupnot 8 izbačenih iz stroja, a delovi 3. krajiškog odreda jednog mrtvog. Drugi bataljon 3. brigade imao je preko 20 izbačenih iz stroja, od kojih 10 mrtvih. Poginuo je i komandir 2. čete Radoš Zečević, a vrlo teško je ranjen zamenik političkog komesara čete Gojko Drulović. Ukupno je u toku ovog napada izbačeno iz stroja 240 boraca i rukovodilaca.

U izveštaju štaba 10. hercegovačke brigade Vrhovnom štabu stoji da je 1. bataljon 10. brigade 13. avgusta uspeo da se, prema zadatku, uklini u neprijateljske položaje ispod Čardačice u pravcu severoistočnog dela Zlosela, čime je olakšao napad 1. krajiške brigade. Pri tome je popalio Zlosela i zloselsku crkvu. Drugi bataljon 10. i 2. bataljon 3. brigade zauzeli su Poganu glavicu bez borbe i produžili ka gradu. Kretali su se potpuno brisanim terenom pod veoma jakom neprijateljskom vatrom, naročito minobacačkom i kartečnom.

Drugi bataljon 3. brigade uspeo je da sa dve čete, uz žrtve (10 mrtvih i 10 ranjenih), prodre u grad, a i 2. bataljon 10. brigade prodro je gotovo do samog grada. Tu ih je zatekao dan. Ujutro oko 5 sati ovi bataljoni su bili odsečeni jedan od drugog jednim neprijateljskim tenkom koji im se momentano našao na boku. Sem toga, levi bok 2. bataljona 10. brigade ugrožavao je i gusti streljački stroj ustaša koji su već nadirali iz grada. Zbog jake vatre automatskih oružja i povlačenja naših jedinica koje su sa drugih pravaca prodrle u Kupres, i ova dva bataljona su se morala povući.³²

³² Zbornik IV/6, dok. 106.

Da bi se jasnije shvatili uslovi pod kojima su se naše jedinice borile, treba imati u vidu da je u Kupresu neprijatelj raspolagao sa blizu 2000 naoružanih vojnika, od kojih su većina bile ustaše, zatim milicionari, domobrani i žandarmi; da su ove srazmerno vrlo jake snage raspola-gale sa dovoljno naoružanja i municije, da su se borile na život i smrt i, najzad, da je sam Kupres bio uređen za odbranu u smislu utvrđenog rejonu, zašto je neprijatelj, pored dovoljno snaga i sredstava, imao na raspolaganju i dovoljno vremena.

Drugi napad na Kupres 13. i 14. avgusta 1942.

S druge strane, naše jedinice nisu raspolagale ni najneophodnijim naoružanjem za neutralisanje neprijateljske odbrane. Trebalo je više artiljerije, minobacača, protivkoljskih topova i municije (naročito za teža oruđa i automatsko oružje). Naime, naše jedinice su raspolagale sa približno dovoljno automatskog oružja, ali nije bilo dovoljno municije. Dalje, treba imati u vidu i to da je u toku našeg noćnog napada neprijatelj tako osvetijavao teren da se borba vodila gotovo kao po danu. Naši streljački strojevi su se uočavali veoma jasno i bili su vrlo dobra meta na osvetljenom terenu.

Posle borbi u rejonu Kupresa, sredinom avgusta, 2. bataljon 3. proleterske brigade je razmešten u Sujici radi odmora. U to vreme, glavnina te brigade se i dalje nalazila po selima Livanjskog polja, gde je odigrala značajnu ulogu u čišćenju terena od neprijatelja na pravcu Rujani — Celebić. Brigada se postepeno pomerala ka zapadu u pravcu Grahova.³³

Sredinom avgusta, udarna grupa brigada, uz sadejstvo meštanskih partizanskih jedinica, stvorila je novu slobodnu teritoriju koja se prostirala od Neretve na zapadu, obuhvatajući prozorsko, duvanjsko, livanjsko i glamočko područje, vezujući se na istoku sa slobodnom teritorijom Bosanske krajine, a na jugu sa oslobođenim delovima srednje Dalmacije.

Ovaj maršmanevar i dejstva grupe brigada imali su ogroman značaj za dalji razvoj borbe na teritoriji Bosne, Hrvatske i Slovenije. Stvaranje nove slobodne teritorije, oslobađanje niza gradova, jaki i odlučni udarci po snagama tzv. Nezavisne Države Hrvatske, imali su istorijski značaj za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije. U Bosanskoj krajini su se uskoro formirale još dve udarne brigade, popunjavani su dotadašnji i organizovani novi teritorijalni partizanski odredi. Četništvo koje je dobilo zamaha u izvesnim krajevima Bosne i Dalmacije, ustuknulo je pred snažnim naletom proleterskih brigada. U to vreme se formiraju vrlo brzo 2. i 3. krajiška brigada, reorganizuje se 2. krajiški odred, obnavlja se 6. partizanski odred, a u toku je formiranje Livanjskog i Duvanjskog

³³ Zbornik IV/6, dok. 106.

skog partizanskog bataljona. Preduzete su mere za formiranje novog partizanskog bataljona na prostoriji Travnik, Donji Vakuf, Bugojno, Gornji Vakuf.

Na oslobođenoj teritoriji preduzete su široke akcije političkog i ekonomskog karaktera. Učvršćuju se organi narodne vlasti, a stvaraju se i novi na prostorijama gde do tada nisu postojali. Razvija se vrlo živa aktivnost radi omasovljenja meštanskih partizanskih jedinica i oformljenja novih. Situacija je zahtevala da se što pre omasove te jedinice koje će preduzeti obezbeđivanje tadanje slobodne teritorije, da bi se što više snaga Udarne grupe brigada oslobodilo za dalja ofanzivna dejstva radi proširivanja slobodne teritorije. Dotadanja slobodna teritorija trebalo je da postane čvrsta baza Udarne grupe brigada u vojničkom, političkom i ekonomskom pogledu.

U letnjem periodu 1942. godine 3. proleterska brigada je kao samostalna jedinica učestvovala u borbama za oslobađanje Prozora, Livna i Sujice, a delom u borbama oko utvrđenog kupreškog rejona, gde je sticala iskustva za borbe u i oko naseljenih mesta — sela i gradova. Ona je pokazala visoku borbenu sposobnost i sa relativno malo žrtava postigla značajne rezultate u oslobađanju Prozora, a učestvovala je vrlo uspešno i kao jedna od odlučujućih snaga u oslobađanju Livna.

Tako se u obaveštenju načelnika Vrhovnog štaba od 21. avgusta, dostavljenom štabovima 2. proleterske i 1. krajiške brigade, pored ostalog, kaže da je »... 3. brigada dobra borbena jedinica i u borbi s četnicima vrlo dobro se pokazala. Kud god prođe, politički vrlo dobro djeluje...«³⁴ Žrtve koje je u ovim borbama dala 3. proleterska brigada bile su velike. Poginulo je preko 50 boraca i rukovodilaca, među kojima 21 član Partije. Od ovih, jedan je bio komandant bataljona, jedan politički komesar bataljona, tri komandira četa, jedan zamenik političkog komesara bataljona, a teže su ranjena tri zamenika komesara bataljona, kao i veći broj boraca i starešina.

¹⁰ Zbornik II/4, dok. 189.